

BAĞIMSIZLIĞININ İLANINDAN SONRA AZERBAIJAN HEYETLERİNİN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ VE BU FAALİYETLERİN OSMANLI BASININDAKİ YANSIMALARI*

*Resul YAVUZ***

ÖZ

1917 tarihinde Çarlık rejiminin yıkılması ve beraberinde Kafkasyalarda meydana gelen gelişmeler, Bakü başta olmak üzere, Azerbaycan'ı da derinden etkilemişti. Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Türk Ordusu'nun Kafkasya'ya ilerlemesi ve İstanbul'da bağımsızlığını yeni kazanmış Kafkas Cumhuriyetleri'nin üyeleri ile Osmanlı Hükümet temsilcileri arasında bazı diplomatik görüşmelerin gerçekleştirilmesi, Alman hükümetini ve Bolşevikleri endişeye sevk etmişti. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra M. E. Resulzade başkanlığındaki Azerbaycan heyetinin Osmanlı hükümet yetkilileri ile askeri, mali ve siyasi birtakım antlaşmalar imzalamasıyla birlikte Bakü'nün kurtarılması için Kafkas İslam Ordusu'nun oluşturulması süreci Kafkaslarda her yönü ile yeni bir sürecin başlamasına vesile olmuştur. Azerbaycan ve Osmanlı Hükümetleri arasında milli bir dayanışmanın gerçekleştirildiği bu süreçte ilk olarak Resulzade'nin daha sonra ise Ali Merdan Bey ve ekibinin İstanbul'daki çalışmaları, Azerbaycan'ın bağımsızlığının uluslararası düzeyde tanınmasına imkân tanımıştır.

Anahtar Sözcükler: Kafkasya, Azerbaycan, Bakü, Bolşevik, M.E. Resulzade, Ali Merdan Topçubaşov.

ACTIVITIES OF AZERBAIJAN DELEGATIONS IN ISTANBUL AFTER THE STATEMENT OF INDEPENDENCE AND ITS REFLECTIONS IN THE OTTOMAN PRESS

ABSTRACT

The developments in the Caucasus with the collapse of the Tsarist regime in 1917 deeply affected Azerbaijan, particularly Baku. After the Brest-Litovsk Treaty, the advancement of the Turkish Army to the Caucasus and diplomatic negotiations in İstanbul between the newly independent Caucasian republics and the Ottoman representatives worried the Germans and the Bolsheviks. After Azerbaijan's declaration of independence, a significant treaty including military, financial and

* *Gönderim tarihi:21.07.2019. Kabul tarihi:30.12.2019.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, BALIKESİR. resulyavuz@hotmail.com ORCID: 0000-0002-7705-1020*

political issues were signed between the Azerbaijani delegation led by Mehmet Emin Resulzade and the Ottoman government representatives. Furthermore, the establishment of the Caucasian Islamic Army for the liberation of Baku triggered a change in political momentum and commenced a new process. During the period of national solidarity between the Azerbaijani and Ottoman governments, the efforts of Mehmet Emin Resulzade, Ali Merdan Bey, and his friends in Istanbul brought about international recognition of Azerbaijan's independence.

Keywords: Caucasus, Azerbaijan, Baku, Bolshevik, M.E. Resulzade, Ali Merdan Topçubaşov.

Giriş

1917 yılında Birinci Dünya Savaşı devam ederken Çarlık Rusya'sında meydan gelen iç karışıklıklar, Lenin önderliğindeki Bolşevik İhtilalini ortaya çıkaran gelişmelere neden olmuştu. Şubat İhtilali ile Bolşevikler tam olarak hedeflerine ulaşamayınca savaşın genel seyrinin de Rusya'daki kritik durumu tetiklemesiyle Ekim 1917'de Bolşevik Devrimi gerçekleşmiş ve Rusya'da bütün düzen değişmişti. Bolşevik liderlerin yönetime el koyması sonrasında Rusya'nın İtilaf kanadından ayrılarak merkezi devletlerle ayrı bir barış antlaşması imzalanması neticesinde Bolşevik Ruslar dünya savaşından ayrılmışlardı. 1918 yılının Mart'ında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırlarını genişletirken, Osmanlı Devleti de -Doğu Anadolu topraklarından Rus kuvvetlerinin çekilmesi ile- yeniden bu bölgelerde hâkimiyetini tesis etmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti daha önce elden çıkmış olan Kars, Ardahan ve Batum'u da topraklarına katarak 1877 sınırlarına ulaşmıştı¹. Osmanlı Hükümeti, antlaşmadan sonra Rusya ile normalleşmenin sağlanması için Moskova'ya elçi olarak Galip Kemali Bey'i gönderirken², bu antlaşma ile -özellikle Kafkaslarda ortaya çıkan yeni durumu lehine çevirmek için- vakit kaybetmeden gerek diplomatik gerekse askeri alanda derhal çalışmalara başlamıştı. Ancak yeni Rus Hükümetinin masa başında devretmeyi kabul ettiği Kars, Ardahan ve Batum, Maverayı Kafkas Hükümeti Birlikleri tarafından henüz boşaltılmamıştı. Osmanlı Hükümeti, 10 Mart'ta bu hükümet yetkililerine telgraf göndererek, adı geçen illerin boşaltılmasını talep etti. Bu arada Osmanlı Hükümeti, Rus kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi ile Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türkleri tarafında oluşturulan Maverayı Kafkas Hükümeti temsilcilerini; mevcut durumu görüşmek, Kafkaslardaki otorite boşluğuna son vermek ve antlaşma ile elde ettiği yerlerin tahliyesini sağlamak için Mart 1918

¹ Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Ülke Kitapları, İstanbul 1998, s. 78; Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, Boyut, İstanbul 2000, s. 20. Brest-Litovsk görüşmeleri ve neticesinde imzalanan antlaşma hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı", *Belleten*, C: XXXI, S: 123, Temmuz 1967.

² Yerasimos, *a.g.e.*, s. 22. Bu arada Bolşeviklerin Rusya'ya hakim olma mücadelesinin Osmanlı kamuoyuna nasıl yansıtıldığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Kebikeç, Ankara 1994.

başlarında Trabzon'a davet ederek görüşmelerde bulunmuştur. Daha sonra bu görüşmeler, aynı hükümet temsilcileri ile Mayıs 1919'da Batum'da devam etmişti. Batum Konferansı adını alan ve 11 Mayıs - 4 Haziran arasında devam eden konferanstan Gürcülerin Almanlarla, Ermenilerin de Sovyetlerle iş birliği içerisine girmeleri, Osmanlı Ordusu'nun da başta Azerbaycan'a destek olmak üzere Kafkas Harekâtına devam etmesi gibi nedenlerle Maveraya-yı Kafkas Federasyon Hükümeti bir çıkmazın içerisine girmişti³. Öyle ki görüşmeler devam ederken Türk kuvvetleri ile Gürcüler arasında Ahıska ve Ahilkelek bölgelerinde çatışmalar olurken, Türk kuvvetlerinin Gümrü-Culfa demiryolundan yararlanmak isteklerini Ermenilerin kabul etmemesi üzerine 1. ve 2. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Paşa bu bölgelerdeki Türk birliklerine hareket emri vermiş ve 15 Mayıs'ta Gümrü, 28 Mayıs'ta da Karakilise ele geçirilmişti. Bu başarılarla Batum'daki Transkafkasya Heyeti Türk isteklerini kabule zorlanırken, bir taraftan da adı geçen bölgelerde Ermenilerin yaptığı katliamlar durdurulmuştu⁴. Bu arada Gürcü yetkililer de Osmanlı Devleti'nin ağır baskısı altında olduklarını söyleyerek Almanya'dan yardım talep etmekteydi. Nitekim Batum Konferansı'nın sonlarına doğru Halil Bey, Osmanlı Devleti'nin isteklerini dile getiren ultimatomu, Maveraya-yı Kafkasya Hükümetine teslim etmiş ve cevap almak için de 72 saat süre tanımıştı⁵. Bu ultimatoma; Kafkasya'daki demiryollarının Osmanlı Devleti tarafından serbestçe kullanılması, Nahçıvan'ın Osmanlı Hükümetine bırakılması ve Maveraya-yı Kafkasya Hükümetinin askerini terhis ederek, Kafkasya'dan geçecek Osmanlı birliklerine yardım etmesi gibi hususları içeriyordu. Ancak Osmanlı Hükümetinin verdiği ultimatoma süresi daha dolmadan⁶ Tiflis'te toplanan Seym Meclisi, Maveraya-yı Kafkasya Birliğinin sona erdiğini açıkladı⁷. Bunun hemen akabinde Tiflis'te bulunan Milli Gürcü Meclisi -Alman General Von Kress'in desteği ile- 26 Mayıs'ta Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Gürcüler, Batum'da Türklerin ek talepler ileri sürmeleri, Azerbaycan'a ulaşmak için Gümrü-Culfa demiryolu hattını isteyerek Kafkasya üzerinde hakimiyetlerini tesis etmeleri endişesi ile Almanlara sığınmışlardı⁸.

³ Trabzon ve Batum'da toplanan konferanslar hakkında detaylı bilgi için bkz. Enis Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, TTK, Ankara 2002. Ayrıca Elviye-i Selase'nin kurtarılması sırasında verilen diplomatik mücadele için bkz. Selami Kılıç, "Türk Alman Belgeleri Işığında Elviye-i Selase ve Enver Paşa'nın Oluşturduğu Kafkas Komitesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 7, Yıl. 1997, s.173-203.

⁴ Nasır Yüceer, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askeri ve Siyasi Yardımları", *Türkler Ansiklopedisi*, C: 12, s. 412.

⁵ Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, ATAM, Ankara 2001, s. 141.

⁶ Osmanlı Hükümeti Maveraya-yı Kafkas Hükümetine ilk olarak 11 Mayıs'ta isteklerini bildiren bir ultimatoma vermesine rağmen, ultimatoma cevap alamaması üzerine, ikinci defa bu kez ek taleplerle süresi kısıtlanmış 26 Mayıs tarihli ultimatoma vermişti. Vasıf Qafarof, *Türkiye-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi (1917-1922)*, Çev. Eldeniz Recebov, Teas Press, İstanbul 2018, s. 164.

⁷ Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, TTK, Ankara 2014, s. 223.

⁸ Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Almanya ile imzalanan 28 Mayıs 1918 tarihli Poti Antlaşması sonrasında gerçekleşmiştir. Bu antlaşmaya göre, Almanya Gürcistan'ın bağımsızlığını

Gürcistan'ın bağımsızlığının hemen ardından, 28 Mayıs'ta, Ermenistan da bağımsızlığını ilan etti ve yeni Ermeni Hükümeti, 31 Mayıs'ta Osmanlı Devleti ile bir antlaşma imzalayarak, 1877 sınırlarını iki ülkenin sınırı olarak kabul etmek durumunda kaldı⁹. Aynı şekilde Gürcüler de Batum'da Osmanlı Devleti ile 3 Haziran 1918'de bir barış antlaşması imzaladılar. Bu antlaşmaya göre Batum, Ahıska ve Ahılkelek bölgeleri Osmanlı toprakları içerisinde kalmış ve Çuluk suyu Türk- Gürcü sınırı olarak belirlenmişti¹⁰. Esasında Ermenilerin bağımsızlığını ilan etmesi ve bu durumu Osmanlı Hükümetinin kabul etmesi, bu aşamada bölgedeki bazı stratejik dengelerin gözetilmesi meselesi ile yakından ilgiliydi. İlk etapta Osmanlı Hükümet erkânı Ermenilerin bağımsızlık ilanına sıcak bakmasa da Almanların desteğinde Gürcistan'ın tesis edilmesi, bölgede dengeleri değiştirmekle birlikte, Gürcistan ve Azerbaycan arasında Ermenistan'ın oluşturulmasına imkân tanımıştı. Şüphesiz Osmanlı Hükümeti, bu durumdan -vakit kaybetmeden- yararlanma taraftarıydı¹¹.

Gürcü ve Ermenilerin devletlerini tesis etmelerinden sonra Maveray-ı Kafkas Federasyon Meclisinin Azerbaycanlı üyeleri de kendilerini Azerbaycan

sızlığını ve toprak bütünlüğünü koruması karşılığında Gürcistan demiryolu sisteminin serbest ve sınırsız kullanımını, Gürcistan limanlarındaki bütün gemilerin tedarikini, stratejik noktaların Alman askerleri tarafından işgalini, Alman-Gürcü Madencilik Anonim Şirketinin kurulmasını, Gürcistan'da Alman para biriminin serbest tedavülünü, diplomatik ve konsolosluk temsilcilerinin karşılıklı değişimini sağlayan çeşitli imtiyazlar elde ediyordu. Antlaşma hakkında detaylı bilgi için bkz. Sürmeli, *a.g.e.*, ss. 140-144; Almanlar, daha Batum Konferansı sırasında görüşmelerin seyrine birtakım müdahalelerde bulunmuşlardı. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Enis Şahin, *Diplomasi ve Sınır*, Yeditepe, İstanbul 2005, s. 113.

⁹ 14 maddeden ve üç ekten oluşan bu antlaşmaya göre Osmanlı Hükümeti ele geçirmiş olduğu topraklardan çekilip ve Yeni Beyazıt, Gümrü, Erivan, Şarur-Daralagiaz Ermenilere bırakılıyordu. Ayrıca Ermenistan'da yaşayan Müslümanlara dini ve kültürel hakların tanınması da sağlanırken, Ermeni Hükümeti Türkiye üzerine yönlendirilecek çetelerin topraklarını üs olarak kullanmalarını engellemeyi taahhüt ediyordu. Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, TTK, Ankara 1991, s. 131. Aslında Enver ve Talat Paşalar, ilerde büyük devletlerin bu bölgeye müdahalelerine fırsat verir gerekçesi ile Kafkasya'da bir Ermenistan'ın oluşturulmasına taraftar değillerdi. Nitekim Enver Paşa 27 Mayıs tarihinde Vehip Paşa'ya gönderdiği telgrafın bir bölümünde "...Eğer bugün Kafkasya'da beş-altı yüz bin nüfuslu ve yeterli miktarda araziye sahip küçük de olsa bir Ermenistan oluşturulursa, gelecekte emirleri ABD'den alarak oradan gelen Ermenilerle bir hükümet milyonlarca nüfusa sahip olacaktır. Bu tehlikeyi şimdiden ortadan kaldırmak için Ermenilerin küçük bir hükümet halinde teşekkül etmemesi..." gerektiğini bildiriyordu. ATASE, A.4/3671, K. 2919, D.61-499, F.3-31. Ne var ki gerek Batum'da bulunan Halil Bey ve gerekse Vehip Paşa, bu düşüncede değillerdi. Onlar daha ziyade küçük de olsa bölgedeki Ermenileri kontrol altında tutmak için böyle bir devletin teşekkül ettirilmesi taraftarıydılar. Neticede Batum'dan gelen bu ısrarın bölgedeki dengeleri Osmanlı lehine çevireceği düşüncesi ile Enver ve Talat Paşalar, Ermenilere birtakım araziler vererek devletlerini oluşturmalarına çalışılarak ortaya çıkan devlet de Osmanlı Hükümeti tarafından tanınmıştır. Qafarov, *a.g.e.*, s. 173.

¹⁰ Mustafa Görürüylmaz, *Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler 1918*, Babıali Kültür, İstanbul 2015, s. 117. Ayrıca antlaşmanın maddeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Sürmeli, *a.g.e.*, s. 148-152.

¹¹ Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, bu aşamada Osmanlı Hükümeti ile yürüttüğü müzakereler ve imzalanan protokoller hakkında detaylı bilgi için bkz. Şahin, *Diplomasi...*, s. 111-235.

Milli Şurası olarak kabul ettiler. Şura'nın başkanlığına da Mehmet Emin Resulzade Bey¹² getirildi¹³. Şura, 28 Mayıs'ta da altı maddeden oluşan bir bildiri yayımlayarak Tiflis'te bağımsızlığını ilan etti¹⁴.

Tiflis'te Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilmesine rağmen hükümet Azerbaycan sınırları içerisinde hiçbir otorite sahibi değildi. Özellikle Bakü ve çevresinde 31 Aralık 1917'de Kafkasya Fevkalade Komiseri olarak Petrograd'dan Lenin tarafından gönderilen Ermeni komünistlerinden Stephan Şaumyan'ın Rus işçileri, -Taşnaksutyun Partisinin desteği ile- düzenlediği bir darbe neticesinde Azeri yönetimini devirmiş ve Bakü, 18 Mart 1918 tarihinde Bolşeviklerin yönetimine girmişti¹⁵. Bu nedenle -biraz da Gürcü Hükümetinin baskısı ile- yeni hükümet kısa zamanda Gence'nin kurtarılmasıyla birlikte merkezi Gence'ye taşıyacaktı¹⁶. Bu arada hükümetin teşekkülü hakkında Batum'da bulunan Osmanlı heyetine bilgi verildikten sonra, 30 Mayıs'ta, Hükümet Başkanı Fethali Han Bey imzası ile bağımsızlık bildirisi İstanbul, Berlin, Viyana, Paris, Londra, Roma, Washington, Sofya, Buharest, Tahran, Madrit, Haaga, Moskova, Stokholm, Kiew, Hristaniya (Oslo) ve Kopenhak'a gönderildi¹⁷. Ayrıca bağımsızlık ilanın İstanbul'a ulaştırılarak buradan radyo aracılığı ile tüm dünyaya duyurulması için Osmanlı Hükümet çevreleri ile bağlantı kurulması amacıyla da

¹² Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sebahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade, Hatıralar ve Kafkasya*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2011, s. 11-16; Yavuz Akpınar, "Resulzade, Mehmed Emin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/resulzade-mehmed-emin>.

¹³ Azerbaycan Milli Şurasında, Musavat Partisi Tarafsız Demokratik Grup, Ahrar Partisi, İttihat ve Sosyalist Grup gibi dört parti bulunmaktaydı. Tahir Sünbül, *Azerbaycan Dosyası I*, Kök Yayınları, Ankara 1990, s. 89.

¹⁴ Şahin, *Trabzon ve Batum...*, s. 599; Altı maddelik bildiri için bkz. Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara 1991, s. 89-90. Esasında Gürcülerin bağımsızlıklarını ilan ettikleri gün Başkomutan Vekili Enver Paşa 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya acil olarak gönderdiği bir telgrafta, Gürcülerin istiklallerini ilan etmeleri durumunda Cenubi Kafkasya Müslümanlarının da bağımsızlıklarını ilan etmeleri hususundaki arzularını Osmanlı heyetine bildirmelerini ve buna uygun şekilde hareket etmelerini istemişti. *ATASE*, BDH, kl. No: 2919, d.no: 499: Azerbaycan'ın ilk hükümeti şu üyelerden oluşuyordu: Başbakan Fethali Han Hoyski, Savunma Bakanı Hüsrevpaşa Sultanov, Milli Eğitim ve Maliye Bakanı Nesip Yusufbeyli, Dışişleri Bakanı Memmed Hasan Hacınski, Ulaştırma ve Haberleşme Bakanı Hudadat Melikaslanov, Tarım ve İşçi Bakanı Ekber Şeyhülislamov, Adalet Bakanı Halil Hasmemmedov, Ticaret ve Sanayi Bakanı Memmed Yusuf Caferov, Devlet Nezareti Bakanı Cemo Hacınski. Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi 1918-1920*, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara 1998, s. 96. Ayrıca ilk koalisyon hükümetinde 8 bakanlıktan 6'sı Musavat ve Tarafsız Demokratik Gruba, 1'i Himmet ve 1'i de Müslüman Sosyalist Blok'a mensuptu. Sünbül, *a.g.e.*, s. 90. Azerbaycan Hükümeti bağımsızlığını ilan etmeden önce Osmanlı Hükümeti ile sürekli diplomatik temaslarda bulunarak atılacak adımları istişare etmeye özen göstermişti. Detaylı bilgi için bkz. Qafarov, *a.g.e.*, s. 166-170.

¹⁵ Yüceer, *a.g.m.*, s. 413.

¹⁶ Niyazi Qasimov, "Paris Barış Konferansında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Nümayende Heyeti'nin Çalışmaları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C: IV/S. XI/Mayıs/MMXVII, s. 83.

¹⁷ Hasanlı, *a.g.e.*, s. 97; Bildiri metni için bkz. Şahin, *Trabzon ve Batum...*, s. 603.

Dışişleri Bakanı Hacınski'ye talimat verildi¹⁸.

Bağımsızlığın ilanından sonra Azerbaycan Hükümeti, Batum'da Ermeni yetkililerle bazı sınır anlaşmazlıklarının çözümünü temel alan bir antlaşma imzaladıkları 4 Haziran günü Osmanlı Hükümet yetkilileri ile de -dostluk ve yardımlaşma başta olmak üzere- Bakü Petrollerini ve Kafkas ülkelerinden geçen demiryollarını ilgilendiren bir dizi antlaşmalar da imzalayacaktı¹⁹.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ilk olarak iç savaş yaşayan Rusya ve İran'ı rahatsız etmişti. İran Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin Kafkas Demiryolunu kullanmaya başlamasını İstanbul'daki sefiri aracılığı ile protesto ederek, antlaşmaya konu demiryolu hattının kullanım hakkının İran'a ait olduğunu dile getirmişti²⁰. Ayrıca İran Hükümeti, sınırları henüz belirlenmemiş bir devletin Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti olarak adlandırılmış olmasının Osmanlı Devleti'nin yardımıyla Güney Azerbaycan ile birleşebileceği yönünde bir hazırlık olduğundan şüphelenmekteydi. İranlı yetkilileri bu şekilde şüphelenmeye sevk eden Kafkasyalı aydınlar tarafından 1918 yılında Talat ve Enver Paşalara yazılan birtakım mektupların içeriğindeki hususlardı. Bu mektuplarda mevcut ortamın bu birleşmeye müsait olduğunun bahsedili-

¹⁸ Hacınski, Azerbaycan'ın bağımsızlık telgrafını Halil (Menteşe) Bey aracılığı ile İstanbul'a gönderilip bunun radyo telsizi vasıtasıyla belirtilen adreslere ulaştırılmasını rica etse de haziran ayının sonlarına gelmesine rağmen bağımsızlık mesajı İstanbul'dan hiçbir yere ulaştırılmamış olmakla birlikte bu dönemde Azerbaycan'ın bağımsızlığına dair herhangi bir haber veya yorum Osmanlı basınında yer almamıştı. Vasif Qafarov, Azerbaycan istiklalinin ilan edilmesi hakkında bilginin dünya devletlerinin başkentlerine ulaştırılmaması ve bunun Türkiye kamuoyundan bile gizli tutulmasını Osmanlı Hükümetinin Turancı politikalarla Azerbaycan'ın bağımsızlığını kabul etmek istememesine bağlamaktadır. Ayrıca yazar, Nuri Paşa'nın neden olduğu belirtilen ve "*Haziran Krizi*" olarak bilinen Nuri Paşa'nın Gence'de Azerbaycan Hükümetinin iç işlerine karışarak bazı sıkıntılara sebebiyet vermesini de bu politikaların bir devamı olarak görmektedir. Belirtmek gerekir ki Nuri Paşa'nın bu hamleleri Fethali Bey'in İstanbul'da bulunan M. E. Resulzade'ye gönderdiği birçok telgrafa da konu olmuş ve çeşitli sıkıntılılar ortaya çıkmıştır. Kafkas İslam Ordusu Komutanı olarak Nuri Paşa'nın müdahaleleri ve politikaları, bu sırada İstanbul'da meydana gelen bazı olaylar, Türk kuvvetlerinin Bakü Harekatının bir "*İlhak*" olarak algılanmasına ve bu konuda bazı endişelerin dillendirilmesine neden olmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Qafarov, *a.g.e.*, s. 207-226 ve Mehmetzade, *a.g.e.*, s. 93-96.

¹⁹ Heyetler arasında imzalanan Batum Antlaşması için bkz. Şahin, *Trabzon ve Batum...*, s. 618-622; Osmanlı Devleti'ni Barış Heyeti Başkanı ve Adalet Bakanı Halil (Menteşe) Bey ile Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları Komutanı Vehip Paşa temsil ederken, Azerbaycan Hükümetini de Devlet Başkanı Mehmet Emin Resulzade ile Dışişleri Bakanı Memmed Hasan Hacınski temsil ediyordu. Batum'da Azerbaycan Hükümeti ile Osmanlı Hükümeti arasında Dostluk ve Yardımlaşma Antlaşması dışında iki antlaşma daha imzalanacaktı. Bunlardan birincisi Bakü-Batum petrol boru hattı ile ilgili olup Azerbaycan, Osmanlı ve Gürcistan arasında imzalandı. Diğer antlaşma ise Kafkas Devletlerinden geçen demiryollarının kullanımı ile ilgili olup, Osmanlı Devleti, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Hükümetleri arasında imzalanacaktı. İmzalanan antlaşmaların nüshaları için bkz. *BOA*, HR.SYS, No: 23/4, v.3, s. 1-3; *BOA*, HR.SYS, No: 2297/4, v. 11-15; *BOA*, HR.SYS, No: 2372/2, v. 7-12; *BOA*, HR. H.MŞ. İŞO, No: 123/74, v. 1; *BOA*, HR. H.MŞ, İŞO, No: 106/8, v. 107.

²⁰ *BOA*, HR.SYS, No: 2341/22.

yordu²¹. Bu şüphe, 4 Haziran'da Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında imzalanan dostluk ve yardımlaşma antlaşması ile daha da artacaktı. Her ne kadar Azerbaycan hükümet yetkilileri, İran'ın bu endişesini azaltmak için yazışmalarda Kafkas Azerbaycan'ı ifadesini kullanmaya riayet etseler de İranlı yetkililer yeni devletin teşkilinden oldukça rahatsız olmuşlardı²².

Bağımsızlık ilanının hemen ardından 4 Haziran'da Osmanlı Devleti ile imzalanan dostluk ve yardım antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya üzerindeki etkinliğini artıracığından endişe duyan ve Gürcülere sağladığı destekle bir şekilde Osmanlı Devleti'ni frenlemeye çalışan Almanya'yı da Kafkasya'da harekete geçirecekti. Alman Hükümeti bu amaçla Bolşeviklerle itibati kuvvetlendirirken, Tiflis civarlarına Gürcülere destek için askeri birlik göndermekle birlikte, İstanbul'da bulunan askeri kurmayları vasıtasıyla da Osmanlı Hükümetine Kafkas Harekâtını durdurması için baskı yapmaya başlamıştı²³. Almanya, başta Enver Paşa olmak üzere, Türk Hükümetine yaptığı baskılarla Osmanlı Devleti'nin Kars, Ardahan ve Batum ile yetinip, Kafkasya'da daha fazla ilerlememesini ve savaş gücünü Mezopotamya ve Filistin Cephelerine kaydırmasını istemekteydi. Almanya, Kafkasya'daki otorite boşluğundan kendisi Sovyetlerle dirsek teması ile azami ölçüde yararlanma taraftarı olmuş ve bu amaçla da bazı askeri kurmaylarından oluşan birliklerini Tiflis'e göndermişti²⁴. Ancak bu baskılara rağmen 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın ileri harekâtına devam ederek önlerine çıkan Gürcü ve Alman kuvvetlerinden oluşan bir birliği dağıtması ve hatta çoğunu esir alması, devam eden Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik durumdaki iki ülke ilişkilerinde gerginliğe neden olacaktı²⁵.

Bu arada Osmanlı Hükümeti, vakit kaybetmeden Azerbaycan Hükümeti ile imzalanan dostluk ve yardımlaşma antlaşmasının dördüncü maddesine dayanarak Azerbaycan'a askeri yardımda bulunmak amacıyla harekete geçecekti²⁶.

²¹ Qiyas Şükürov, "Cumhuriyetin Kuruluş Temelinde Azerbaycan'da İstiklal ve İlhak Tartışmaları (Ocak-Haziran 1918)", *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, Ed. Dr. Qiyas Şükürov- Dr. Vasif Qafarov, IQ Sanat, İstanbul 2010, s. 59.

²² Yüceer, *a.g.m.*, s. 412; Eylül 1918'de Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlık bildirgesi İstanbul'daki İran Büyükelçiliğine sunulduğunda elçi, böyle bir devleti tanımadıklarını ifade ederek bildirgeyi geri çevirecekti. Şimşir, *a.g.e.*, s. 40; Ayrıca Güney Azerbaycan meselesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Barış Metin, "Türk-İran İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi (1918-1938)", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 16, S: 2. Ağustos 2012, s. 157-187.

²³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C: III, Kısım: 4, TTK Ankara 1983, s. 202. Gürcüler, Alman desteğini sağlamak için Berlin'e bir heyet bile göndermişlerdi. Öke, *a.g.e.*, s. 129.

²⁴ Öke, *a.g.e.*, s. 130.

²⁵ Nasir Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Hareketi: Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 41-42.

²⁶ Hasanlı, *a.g.e.*, s. 100. Azerbaycan'da durum çok hassastı. Öyle ki mayıs ayının başlarında durum iyice ağırlaştığı için Azerbaycan'ın değişik yerlerinden temsilciler Batum'a gelip Osmanlı Devleti'nden yardım isteme kararı aldılar. Ayrıca Maverayı Kafkasya Meclisinin Türk grubu ile yaptığı ortak toplantıda Osmanlı Devleti'nin yardımını hızlandırmak için M. Y. Caferov, N. Yusufbeyli ve H. Hasmemedov'un Batum ve İstanbul'a gönderilmesine karar verildi. Batum'da bulunan Azerbaycan delegeleri Azerbaycan'ın son durumu hakkında

Bu maddede “...Azerbaycan Hükümet-i Cumhuriyesi'nin, Rusya İhtilalinin neticesi olarak dahilde büyük müşkülata maruz bulunduğu...”, ve “...Bolşevik adını almış eşkıya çetelerinin memleketin merkezi idaresi, menba-ı servet samanı, bir söz ile can noktası bulunan Bakü'yü, şehir ile beraber Bakü vilayetini dahi ellerine geçirerek ahaliyi yağma ettiği, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hükümetini tanımamakla binalarını sardığı, kendine tabi olmayanları ise ateş ve kılıçla istisal ettiği ve şehri yaktığı...” dile getirilerek “...kuva-i askeriye-i Osmaniye vasıtasıyla Bolşevik eşkıya ve çetelerin tenkil ve tadibi için...” Osmanlı Hükümetinden yardım talep ediliyordu²⁷. Nitekim Bakü bu sırada Menşeviklerin (daha sonra ise Bolşeviklerin) işgali altında bulunuyordu. Zaten Nuri Paşa önderliğindeki Kafkas İslam Ordusu bu gelişmeler yaşanmadan ileri harekâtına başlamış ve 25 Mayıs'ta Gence'yi kurtarmıştı. Azerbaycan Hükümetinin resmi olarak ilan edilmesine üç gün kala gerçekleşen bu başarı ile hükümet ilk merkezini Gence'de kurmuş olacaktı. Gence'nin alınması ve sonrasında gelen 4 Haziran tarihli yardımlaşma antlaşmasının dördüncü maddesine dayalı olarak Kafkas İslam Ordusu bünyesine kattığı gönüllü Azerbaycan birlikleri ile yaklaşık olarak on sekiz bin kişilik bir kuvvetle Bakü'yü kurtarmak için ileri harekâtına devam etmeye başladı²⁸.

1. Azerbaycan Heyetlerinin İstanbul'a Gelmesi ve Çalışmaları

Gerek Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Türk Ordusunun ileri harekâtına devam etmesi ve gerekse Bolşevik Rusya ve Almanların bu ilerlemeden rahatsız olarak Kafkasya'daki faaliyetleri, yukarıda bahsedildiği gibi, Osmanlı ve Almanya arasında birtakım belirsizlik ve gerginliklere neden olmuştu. Bu duruma diplomatik yollardan çare bulmak ve Kafkasya'da bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerin temsilcilerini yeniden bir araya getirerek Batum Konferansı sonrası ortaya çıkan belirsizliklere son vermek amacıyla İstanbul'da bir konferansın toplanması için birtakım girişimlerde bulunulacaktı. Esasında Gürcülerin isteği ile Almanların toplanmasında ısrar ettikleri bu konferans ile Almanlar

Milli Şura Üyesi N. Yusufbeyli'den ve Azerbaycan'ın değişik yerlerinden gelen delegelerden detaylı malumat aldıktan sonra Osmanlı Devleti ile imzalanan antlaşmanın 4. maddesine dayalı olarak Osmanlı Hükümetinden yardım isteme kararı aldılar. Yüceer, *a.g.m.*, s. 414.

²⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri*, TTK, Ankara 2011, s. 671.

²⁸ Yüceer, *a.g.e.*, ss. 51-75; Esasında Osmanlı Genelkurmayının büyük çabaları ile oluşturulan orduya Almanların muhalefet edeceği az çok tahmin edildiğinden Enver Paşa tarafından bu ordunun Kafkas İslam Ordusu adıyla Azerbaycanlı gönüllülerden oluşan bir ordu hüviyeti altında kamuflaj edilmesine çalışılmıştı. Cemil Hesenli “Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1918-1920)”, *Büyük Devletler Kışkırcısında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, s. 232. Bu hususu da ayrıca belirtmek gerekir ki daha Batum'da diplomatik görüşmeler başlamadan evvel Brest-Litovsk Antlaşması'nın ortaya çıkaracağı sonuçları iyi analiz eden Enver Paşa 5 Nisan 1918'de Kafkas İslam Ordusunun teşkil ve görevlerine dair talimatnameyi onaylamıştı. Bu talimat doğrultusunda da 8 Nisan'da Nuri Paşa kadrosunu oluşturmak için Musul'a doğru yola çıktı. Nuri Paşa'nın ordusunu teşkil etme noktasında ayrıntılı bilgi için bkz. Nejdet Karaköse, *Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslam Ordusu Komutanı Sütlüce Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa*, Ötügen, İstanbul 2012, s. 157-169.

temelde Türklerin Kafkas ilerleyişini de durdurmak niyetindeydiler²⁹. Gürcüler de baskı altında olduklarını dile getirerek Osmanlı Devleti ile imzaladıkları 4 Haziran tarihli antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi ümidi ile Almanlarla ilişkilerini güçlendirmek ve Gürcistan'da bağımsızlık rejimini sağlamlaştırmak için zaman kazanmayı amaçlıyorlardı. Aynı şekilde bu adımla Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu Batum Antlaşmalarından geri adım atılacağı da düşünülüyordu³⁰.

İstanbul'da bir konferansın toplanması önerisi Türk Hükümetine teklif edildiğinde hükümet bunu hemen kabul ederken, bu konferanstan sadece Alman ve Gürcülerin istifade etmesine mâni olmak amacıyla Batum Konferansı'na taraf olan bütün Kafkas milletlerinin de konferansa katılması düşüncesini Alman Hükümetine ilettiler. Çok kısa bir süre sonra da Alman temsilcilerinin cevap vermesine gerek görmeden de Ermenistan, Azerbaycan ve Dağıstan Devletleri'ne konferans davetiyesi göndererek delegelerini İstanbul'a çağırdı³¹. Azerbaycan Devleti adına Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığında oluşturulan heyet, 18 Haziran'da (Azerbaycan'ın ilk kabinesinin istifasından bir gün sonra yine Fethali Bey başkanlığında oluşturulan ikinci kabinenin ilk icraatı) Gence'den hareket ederek Dağıstan Hükümeti'nin murahhaslarıyla birlikte 24 Haziran'da İstanbul'a geldi³². Heyetin acilen İstanbul'a gelmesi istendiğinden, böylesine önemli bir konferansın gerçekleştirileceği bir ortama heyet üyelerinin, Azerbaycan'ın İstiklal Beyannamesi başta olmak üzere, gerekli harita ve belgeleri almadan İstanbul'a varmaları daha sonradan eleştiri konusu olacaktır³³.

Ermeni ve Gürcü Heyetleri yaklaşık olarak 5 gün öncesinden İstanbul'a geldiklerinden, basın başta olmak üzere, birçok mercilerle temas kurmaya başlamışlardı³⁴. Osmanlı basını, heyet başkanları ile yapılan mülakatlara sayfalarında yer verirken, özellikle Batum Konferansı sonrası ortaya çıkan belirsizliklerle birlikte, Kafkas İslam Ordusu'nun ilerlemesine karşı Alman-Bolşevik yaklaşımının olduğu bir ortamda bağımsızlıklarını elde eden Kafkas ülkelerinin bundan sonraki süreçte nasıl adım atacakları veya hükümet programlarını ne şekilde teşekkül edeceklerine dair haberlerle okuyucularını aydınlatmaya çalışıyorlardı. Esasında bu aşamada taraflar İstanbul Konferansı'ndan çok şeyler umut ediyorlardı³⁵.

²⁹ K. Tuncer Çağlayan, "İngiliz Belgelerine göre Transkafkasya'da Osmanlı-Alman Rekabeti", *XIII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*, C: III, K.I, 4- 8 Ekim 1999, Ankara 1999, s. 6.

³⁰ Sürmeli, *a.g.e.*, s. 275.

³¹ Sürmeli, *a.g.e.*, s. 276.

³² *İkdam*, 25 Haziran 1918, No: 7679, s. 2; Heyet, Resulzade Bey'le birlikte Halil Hasmehmedov, Aslan Safikurdski, dört danışman ve bir teknik yardımcından oluşmaktaydı. Hesenli, *a.g.e.*, s. 232.

³³ Qafarov, *a.g.e.*, s. 217.

³⁴ "İstanbul Konferansı: Gürcü ve Ermeni Murahhasları Geldi." *Vakit*, 20 Haziran 1918, No: 242, s. 2. Ermeni ve Gürcü heyetlerinin kimlerden oluştuğu hakkında bilgi için bkz. Sürmeli, *a.g.e.*, s. 276-277.

³⁵ Seçilmiş mülakatlar için bkz. "Gegeçkori ile Mülakat", *Vakit*, 20 Haziran 1334, No: 2; "İstanbul Konferansı: Ermeni Murahhaslarının Beyanatı", *Sabah*, 22 Haziran 1334, No: 10274, s. 1; "Gürcü ve Ermeni Murahhasları ile Mülakat", *Tasvir-i Efkar*, 22 Haziran 1334, No: 2493, s. 1-2; "Azerbaycan Murahhasları ile Mülakat", *Atı*, 26 Haziran 1334, No: 177, s.

Azerbaycan heyeti de İstanbul'a gelir gelmez basının yoğun ilgisi ile karşılaşmıştı. İlk olarak Azerbaycan Milli Meclisi Reisi sıfatı ile basına demeç veren M. E. Resulzade Bey, teşkil edilen Azerbaycan Hükümetinin yapısı hakkında bilgi verdikten sonra Batum'da Osmanlı Hükümeti ile yapılan antlaşmalara değiniyordu. İstanbul Konferansı ile ilgili olarak da Resulzade Bey, "...İstanbul Konferansı ise Kafkasya'daki dört hükümetle dört müttefik hükümetten ibaret olacak ve iştilal edeceği meseleler bittabi Batum'daki muahedelerine az çok alakadar olacaktır." ifadelerini kullanıyordu³⁶. Gerçekte de Azerbaycan Hükümeti, bu konferanstan Gürcistan ve Ermenistan ile yaşadığı sınır sorunları başta olmak üzere, komşuları ile olan belirsizliklere burada bir son verme niyetindeydi³⁷.

İstanbul'a varmalarından bir gün sonra heyet üyeleri 25 Haziran'da Talat ve Enver Paşalar tarafından kabul edildi. Görüşmede Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Adliye Nazırı Halil Bey, Şeyhülislam ve birkaç nazır da hazır bulunmuşlardı. Resulzade'nin ifadelerine göre konu Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Almanların Gürcülerle ilişkileri ve Nuri Paşa'nın harekâtı neticesinde Kafkaslarda ortaya çıkan durumdu. Görüşmede Enver Paşa, kendilerinden devletin hudutlarının bir an evvel belirlenmesi için çeşitli önerilerde bulunmuş ve bu konuda Osmanlı Hükümetinin desteğinden bahsetmişti³⁸. Bu görüşmeden sonra heyet üyeleri Almanya'nın İstanbul Sefiri Bernsdorf ile görüştü. Görüşmede Alman sefir Resulzade'ye Azerbaycan Hükümetinin teşkili, Milli Şura, ülkedeki siyasi partilerin durumu ve Bakü'yü Bolşeviklerden hangi kuvvetlerle kurtaracakları hakkında çeşitli sorular yöneltti³⁹. Bernsdorf, bu soruları sormasına rağmen kendisi Kafkasya'da meydana gelen gelişmeleri özellikle Tiflis'te bulunan Alman ajan ve subaylardan öğrenmekteydi. Aslında Türk Ordusu'nun Bakü'ye doğru ileri harekâtına devam ettiği bu günlerde Osmanlı basınında Kafkasların durumu, İran ve Bolşeviklerin bu meseleye yaklaşımları ve son olarak da müttefik kabul edilen Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki gerginlikleri içeren birçok haber ve yorumlara yer verilmekteydi. Özellikle gazete köşelerindeki yorumlar bağımsızlığına yeni kavuşan devletlerin Osmanlı Devleti ile olan sınır sorunları, Bakü'nün durumu ve Bakü petrolünün taşınması, Kafkas demiryolunun bölgede etkin olan devletlerarasında adil bir şekilde kullanılması, Bolşevik ilerlemesiyle birlikte, Almanya'nın Bakü petrolüne olan ilgisi üzerinde yoğunlaşıyordu⁴⁰. Bu konular, konferans için İstanbul'a gelen Azerbaycan

1-2; Heyet üyelerini Osmanlı Padişahı başta olmak üzere hükümet ve İttihatçı önderlerden bazı kişilerle görüşmeler gerçekleştirmişlerdi. Öke, *a.g.e.*, s. 135.

³⁶ "Azerbaycan Milli Meclisi Reisi Resulzade Mehmet Emin Bey'in Muharririmize Beyanâtı", *Vakit*, 26 Haziran 1334, No: 248, s. 1.

³⁷ Sürmeli, *a.g.e.*, s. 278-279.

³⁸ Hesenli, *a.g.e.*, s. 233.

³⁹ Hesenli, *a.g.e.*, s. 233.

⁴⁰ "Şimali Kafkasya Ahvali", *Vakit*, 26 Haziran 1334, No: 248, s. 1; "Kafkasya'da Türkler ve İngilizler", *Atı*, 26 Haziran 1334, No: 177, s. 3; "Kafkas Hududumuzda Gürcü Hükümetince Tashihi Elzem Bir Nota", *Atı*, 5 Temmuz 1334, No: 186, s.1; "Bakü Ermenileri Almanları Davet Ediyor", *Zaman*, 9 Temmuz 1334, No: 97, s. 2; "Kafkasya'daki Türkiye: Alman Nokta-i Nazarı", *Haftalık Gazete*, 11 Temmuz 1334, No: 3, s. 8-9; "Kafkasya Meselesi",

murahhaslarının da ilgi alanına giriyordu. Nitekim İstanbul'dan Gence'de bulunan Azerbaycan Hariciye Nazırı Mehmet Hasan Efendi'ye bir mektup yazan M. E. Rezulzade, Türklerin Brest-Litovsk'tan sonra ileri harekate geçerek Bakü'ye doğru ilerlemelerinin Almanlar ve Bolşevikler nazarında huzursuzluk yarattığından bahsederek sorunun çözümüne dair Enver ve Talat Paşalarla yapılan görüşmeye değiniyordu⁴¹.

Azerbaycan heyetinin İstanbul'da konferansın toplanmasını beklediği günlerde ilk heyetin İstanbul'a gelişinden üç hafta sonra yeni bir heyet daha gelmek üzere Gence'den yola çıktı. Selim Bey Behbutov ve Esed Bey Rüstembeyov'dan oluşan heyet özellikle mali konuları acil olarak Osmanlı Hükümeti ile görüşmek ve parasal destek sağlamak amacıyla yetkilendirilmişlerdi. Bu dönemde Azerbaycan Hükümeti, milli parasını basmak da dahil olmak üzere, finansal noktalarda ciddi zorluklar içerisine girmişti⁴². Çünkü Azerbaycan ekonomisi büyük oranda petrol ihracatına dayalı olup bunun asıl müşterisi de Rusya idi. Ne var ki Rusya'daki iç savaş bu pazarı kapatmıştı. Dolayısıyla bu durum petrol ihracatının hızla azaltılması neticesinde ekonomi sıkıntılı bir sürece girmişti. Ayrıca ülkede işçilerin Bolşevik eğilimindeki artış ve grevler de hükümeti, daha kuruluş aşamasında, hazırlıksız yakalamıştı. Her ne kadar hükümet haziran ayıyla birlikte petrole dayalı yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için Standart Oil Company ile bir sözleşme imzalamış olsa da ekonomik kriz içerisindeki hükümet, Osmanlı Hükümeti ile bir an evvel soruna çare bulmak amacıyla görüşmelere zorlanmaktaydı⁴³. Öyle ki Başbakan Fethali Han Bey, 11 Temmuz'da heyet başkanı M. E. Rezulzade'ye yazdığı mektupta mali durumun çok kritik olduğunu ve hükümetin iki hafta sonra beş kuruşuz kalacağını dile getirerek Osmanlı Hükümeti'nin 1,5-3 milyon Türk lirası arasında değişen bir miktarda ödünç para vermesinin mümkün olduğundan bahsetmekteydi. Fethali Han Bey, bu paranın Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa vasıtasıyla teslim alınabileceğini bildiriyordu. Ayrıca başbakan milli para basımı ile ilgili olarak da yüz milyon meblağında Azerbaycan manatı basımını organize etmeyi ve bunun için de gerekli bilginin uzmanlardan alınmasını talep etmekteydi. Nitekim başbakan alınacak borcun 30 Temmuz, banknotların ilk partisinin ise 15 Ağustos tarihlerinden geç olmamak şartıyla temin edilmesini talep ediyordu⁴⁴. Gence'den gelen bu talep ve mali heyetin de çalışmaları ile M. E. Rezulzade Bey, 23 Temmuz'da Bab-ı Ali'de Sadrazam Talat Paşa'yı ziyaret ederek talepler hakkında kendisini bilgilendirmişlerdi⁴⁵. Görüşmede 2 milyonluk bir kredinin sağlanması için prensipte anlaşmaya varılmıştı. Hatta durumun aciliyetine

Tanin, 14 Temmuz 1334, No: 3445, s. 1; "Türkiye, Kafkasya ve Almanya", *Zaman*, 5 Ağustos 1334, No: 121, s. 2; "Bakü Meselesi", *Zaman*, 15 Ağustos 1334, No: 131, s.1.

⁴¹ Vügar İmanov, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2006, s. 77-78.

⁴² İmanov, *Azerbaycan-Osmanlı...*, s. 122.

⁴³ Firuz Kazımzade, *Transkafkasya için Mücadele 1917-1921*, Çev. Cengiz İ. Çay, Tarih& Kuram Yayınları, İstanbul 2016, s. 261.

⁴⁴ İmanov, *Azerbaycan-Osmanlı...*, s. 122.

⁴⁵ "Azerbaycan Heyeti", *İkdam*, 23 Temmuz 1334, No: 7705, s. 1.

binaen Almanya'da bulunan Osmanlı Maliye Nazırı Cavit Bey'e telgraf çekilerek kendisi gelişmelerden haberdar edilmiş ve buna göre de bir mukavele-namenin hazırlanması kararlaştırılmıştı. Ayrıca Azerbaycan için basılacak milli paranın isminin de "Azeri" olması üzerinde durulmuş ve ilk aşamada 6 milyon meblağında milli paranın basılması kararlaştırılmıştı. Azerbaycan mali heyetinin raporlarından edinilen bilgiye göre her iki tarafın da zor durumda kalmaması için bir ara formülle Osmanlı Şimendüferleri ve Askeri Limanları İdaresi ile bir mal alım- satımı antlaşması imzalanarak talep edilen borç, mal- para takası şekline sokulacaktı. Böylece bu yolla, Meclis-i Mebusan onayı gibi prosedürler de atlatılmış olacak ve sadece iş hükümetin tasdikine bırakılacaktı. Her ne kadar Talat Paşa ile gerçekleşen görüşmede borç meselesinin halledilmesi için prensipte anlaşmaya varılsa da Berlin'de bulunan Cavit Bey'e çekilen telgrafa cevabın bir buçuk ay gecikmesinden dolayı antlaşma ancak 2 Eylül'de tamamlanabilmişti. Fakat hükümetin bu antlaşmayı onaylaması ise 16 Eylül'ü bulmuştu⁴⁶. Şüphesiz antlaşmanın bu kadar sarkmasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali durumun etkisi çok büyük olmuştur. Nitekim Cavit Bey'in Osmanlı Devleti'ne finansal destek sağlanması için Alman yetkililerle görüşmelerde bulunması sırasında Bakü meselesinin iki ülke ilişkilerinde gerginliklere sebebiyet vermesi işlerin uzamasına neden olmuştu.

İki devlet arasında iki yıl geçerli olmak üzere iktisadi temellere dayalı olarak imzalanan ve biri açık, diğeri gizli iki kısımdan ibaret olan bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre, iki milyon lira tutarında çeşitli malın Osmanlı Devleti tarafından satın alınması ön görülmekteydi. Taraflar istedikleri zaman antlaşmayı doğal süresi bitmeden fes edebileceklerdi. Ayrıca antlaşma tarafların isteği üzerine bir milyon liralık ticari alım için de uzatılabilecekti. Antlaşmanın ikinci kısmına göre ise Osmanlı Hükümeti, Azerbaycan Hükümetine yüzde beş faizli 500 bin TL ödemeyi kabul ediyordu. Antlaşmayı Osmanlı Devleti adına İsmail Hakkı Paşa imzalarken, Azerbaycan Hükümeti adına M. E. Resulzade, Esed Rüstembeyov ve Selim Behbutov imzalamışlardı⁴⁷. Ayrıca görüşmelerde Azerbaycan'ın para basımı sorunu da çözüme kavuşturulmuştu. Buna göre, devletin para birimi biri Azeri ve diğeri Akçe olmak üzere iki türde olacaktı. 5, 10, 20, 50, 100'lük Azeri para birimleri altından darp edilirken, Akçe nikelden yapılacaktı. Para basımı işlerinin organizasyonu için Osmanlı Maliye Müsteşarı Hamid Bey'in yardımını sağlamak amacıyla kendisi Bakü'nün kurtarılmasından hemen sonra Bakü'ye gönderilecekti. Neticede Azerbaycan mali heyetinin raporlarından anlaşıldığı kadarıyla para basımı için iki vagon kâğıt alınmış ve sekiz vagon daha alım için Almanya'ya sipariş verilmesi planlanmıştı. Bahriye Nezareti Matbaası ise sadece masrafların karşılanması şartıyla basım işini ücretsiz yapacaktı. Kâğıt alımı ve baskı masraflarının karşılanması için ilk olarak verilen avandan 25 bin TL tahsil edilmiş ve bu meblağ Eylül 1918'de İstanbul'a gelen diğeri Azerbaycan heyetine verilecekti⁴⁸. Mali antlaşmanın

⁴⁶ İmanov, *Azerbaycan- Osmanlı...*, ss. 125-126.

⁴⁷ İmanov, *Azerbaycan Osmanlı...*, s. 126.

⁴⁸ İmanov, *Azerbaycan Osmanlı...*, ss. 127-128.

imzalanmasına giden süreçte Azerbaycan heyeti, başta Talat Paşa olmak üzere, Osmanlı hükümet yetkilileri ile sürekli temas içerisinde olmaya büyük önem vermişlerdi⁴⁹.

Azerbaycan heyeti, Osmanlı hükümet yetkilileri ile bu şekilde görüşmeleri sürdürürken, diğer taraftan da İstanbul'da Kafkaslarda meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Nitekim bu dönemde payitaht, adeta Kafkasların nabzını tutan bir şehir görünümündeydi. Osmanlı basını bu sırada Kafkas ülkelerinin delegeleri ile mülakatlar yaparak okuyucularını gelişmeler hakkında bilgilendirmekteydi. Ancak tahmin edilebileceği gibi Azerbaycan delegelerine ayrı bir önem verilmekteydi. 26 Haziran'da Tasvir-i Efkâr'da çıkan bir mülakat bunun açık bir göstergesiydi. Gazete, o günkü sayısında M. E. Resulzade ile yaptığı mülakatı sayfalarına taşıyarak Kafkasya'da ve Azerbaycan'da meydana gelen gelişmeleri Resulzade'nin ağzından okuyucuları ile paylaşıyordu. Muhabir, Azerbaycan'ın hükümet şekli olmak üzere, Azerbaycan'ın komşuları ile olan ilişkileri ve bu sırada Türkiye ve Rusya ile olan münasebetleri hakkında bilgiler edinmeye çalışıyordu⁵⁰. Ancak İstanbul'da tansiyon gitgide yükseliyordu. Kafkasya'da Batum Konferansı sonrası ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturmak amacıyla şehirde aylar öncesinden bir konferansın tertip edileceği belirtilmiş ve bu amaçla da bağımsızlığına yeni kavuşan Kafkas devletlerinin temsilcileri İstanbul'a gelmişlerdi. Ne var ki Türk Ordusu'nun Kafkaslarda ilerlemesi neticesinde Almanya ile yaşanan sorunlar, Sovyetlerin bu aşamada Türkleri durdurmak için Almanlarla temas kurmaları ve İngilizlerin de bölgedeki denkleme kendilerine yer edinme çabaları İstanbul Konferansı'nı sekteye uğratmışa benziyordu. Her ne kadar temmuz ayı boyunca İstanbul basını konferansın toplanması için Bahriye Nezaretinde yer tahsil edildiğine, hatta Alman ve Avusturyalı murahhasların da gelmeye başladıklarına dair çeşitli haberler yapsa da ufukta bir konferans henüz gözüküyordu.

Türk basınında İstanbul'da bir konferansın tertip edileceğine dair ilk haberler Batum Konferansı'nın bitmesinden iki gün sonra, yani 13 Haziran'da, görülmeye başlanmıştı. Sabah gazetesi, Batum Konferansı sonrası Kafkas meşelerlerini görüşmeye devam etmek amacıyla "...Cenûbî Kafkasya Vekilleri, Osmanlı Murahhasları ve Düvel-i Müttefika Mümessillerinin..." katılacağı bir konferansın İstanbul'da tertip edileceğini haber veriyordu⁵¹. Aynı şekilde 16, 19, 21 ve 22 Haziran'da gazeteler konferansın tertip edileceğine dair haberler paylaşmakla birlikte, bu amaçla İstanbul'a gelen delegelerin beyanat ve haberlerini sayfalarına taşıyorlardı⁵². Ancak temmuz ayının sonlarına yaklaşılmasına rağmen konferansın ne zaman tertip edileceğine dair hala bir haber yoktu. 22 Temmuz'da İkdâm gazetesi, bu mesele üzerine eğilerek "*İstanbul Konfe-*

⁴⁹ "Azerbaycan Murahhasları", *Tanin*, 29 Temmuz 1334, No: 3459, s. 3.

⁵⁰ "Azerbaycan Murahhasları ile Mülakat", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Haziran 1334, No: 2497, s. 1-2.

⁵¹ "İstanbul Konferansı: Kont Bernstorff Alman Murahhası", *Sabah*, 13 Haziran 1334, No: 10265, s. 1.

⁵² Bkz. *Atı*, 16 Haziran 1334, No: 167, s. 1; *İkdâm*, 19 Haziran 1334, No: 7673, s.1; *Vakit*, 20 Haziran 1334, No: 242, s. 2; *Tanin*, 21 Haziran 1334, No: 3424, s. 1; *İkdâm*, 22 Haziran 1334, No: 7676, s. 2.

ransı'nın Zaman-ı İnikadı" başlığıyla paylaştığı bir haberde, konferansın gecikme nedeni olarak Kafkas Hükümetlerini ilgilendiren konularda Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile devam eden görüşmelerin neticeye kavuşturulamamasını gösteriyordu⁵³.

Esasında Almanya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da ve dolayısıyla Bakü'de verdikleri gizli üstünlük mücadelesi İstanbul'da beklenen konferans görüşmelerini belirsizliğe itmişti. Berlin Hükümeti, diplomatik baskı ile Osmanlı Hükümetini durduramayacağını anlayınca Bolşeviklerle Bakü petrolü için görüşmelere başlayacaktı. Şüphesiz bu durum Osmanlı hükümet yetkililerini bu aşamada Almanya'ya yönelik daha dikkatli bir politika takip etmeye sevk edecekti⁵⁴. Ancak ağustos ayının sonlarına gelinmesine rağmen bu durum belirsizliğini koruduğundan basında artık konferansın toplanması ile ilgili haberlere pek yer verilmeyecekti⁵⁵. Özellikle temmuz ve ağustos aylarında basın, Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya'da ileri harekâtına devam ettiği günlerde Bakü ve Azerbaycan meselesini ön plana çıkararak haber ve yorumlara yer vererek meşaleye ilgiyi canlı tutmaya çalışıyordu. 23 Temmuz'da İkdâm "*Azerbaycan dahilinde neler olup bitti!*" başlığı ile verdiği bir haberde Azerbaycan'ın bağımsızlığına giden süreçte Ermeni ve Bolşevik Ruslarla verilen mücadeleye değinerek zorunlu nedenlerden dolayı Türk Ordusu'nun "*...Ermeni ve Bolşevik tazyiki altında bulunan dindaşlarına muavenet maksadıyla davet-i vakıaya icabet göstererek...*" Bakü Harekâtını başlattığını satırlarına aktarıyordu⁵⁶. 1 Ağustos'ta Haftalık Gazete, "*Kafkasya'daki Türkiye: Muhtelif nokta-i nazarlar*" başlığı ile verdiği uzun bir makalede Osmanlı Ordusu'nun Bakü Harekâtının İtalya, Almanya ve İsviçre basınındaki yansımalarını okuyucuları ile paylaşıyordu⁵⁷.

Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye artık yaklaşmaya başladığı ağustos ayı başında Bakü ile ilgili haberler gazete sayfalarında daha sık yer edinmeye başlayacaktı. 2 Ağustos'ta Vakit, "*Bakü şehri ne halde?*" başlığı ile verdiği bir haberde, şehirden gitgide fena haberlerin gelmeye başladığı, Ermeni Bolşeviklerin şehirde baskı rejimi kurduklarını haber vererek, Bakü'nün dışarı ile bağlantısının tamamen kesildiğine değiniyordu. Ayrıca haberde Azerbaycan için son derece önemli olan petrol üretiminin durma noktasına geldiğini ve bu durumun, Müslüman ahali başta olmak üzere, ticaretle iştigal eden zevatı da etkilediğini dile getiriyordu⁵⁸.

Bakü'nün Kafkas İslam Ordusu tarafından kuşatıldığına dair ilk haberlerin ağustos ayının ortalarından itibaren Osmanlı basınında dillendirilmeye

⁵³ *İkdâm*, 22 Temmuz 1334, No: 7704, s. 2.

⁵⁴ Vügar İmanov, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2003, s. 107.

⁵⁵ Bu belirsizlik ekim ayının ilk haftasına kadar devam edecek ve basın artık İstanbul Konferansı'nın toplanmayacağını duyuracaktı. "İstanbul Konferansı Olmayacak", *Zaman*, 9 Teşrin-i evvel 1334, No. 183, s. 1.

⁵⁶ "Azerbaycan Dahilinde Neler Olup Bitti!", *İkdâm*, 23 Temmuz 1334, No: 7705, s. 1.

⁵⁷ "Kafkasya'daki Türkiye: Muhtelif Nokta-i Nazarlar", *Haftalık Gazete*, 1 Ağustos 1334, No: 6, s. 4.

⁵⁸ "Bakü Şehri Ne Halde?", *Vakit*, 2 Ağustos 1334, No: 282, s. 1.

başlanması, Azerbaycan denkleminin yeni bir boyuta eriştiğinin göstergesiydi. Gerçekten de 5 Ağustos saat 04.25'te başlayan Türk taarruzu karşısında Ermeni, Bolşevik ve az sayıda İngilizlerden meydana gelen Bakü Savunma Birlikleri mevzileri elde tutmak için yoğun bir çaba sarf etmeye başlamışlardı. Türk kuvvetlerinin şehri ele geçirmeye yönelik bu ilk saldırılarına karşı paniğe kapılan Bolşevikler, şehirde seferberlik başlatarak eli silah tutan 15-65 yaş arasındaki erkekleri silah altına aldıkları gibi bu çağrıya karşı çıkan Türklerden de 600 kişiyi idam etmişlerdi⁵⁹. 14 Ağustos'ta Zaman ve Vakit gazeteleri Bakü'nün Türk kuvvetleri tarafından zapt edildiğine dair haberleri okuyucuları ile paylaşarak, şehrin etrafında gerçekleşen çarpışmalar hakkında bilgiler veriyordu⁶⁰. Bu haberden sonra basında bu kez Bakü zaptı etrafında, Azerbaycan'ın ve dolayısıyla Bakü'nün ehemmiyetine dair haberler sıklıkla görülmeye başlanacaktı.

Osmanlı basını bu aşamadan sonra meselenin uluslararası boyutuna da değinirken, Almanya'nın Kafkasya üzerindeki emelleri ve bu noktada Gürcülerle olan ilişkilerini köşelerine taşımaya başlamıştı. 8 Ağustos'ta Haftalık Gazete, "*Meriç ve Kafkasya Meseleleri: Yine Düşman Telakkileri*" başlığı ile paylaştığı bir makalede Almanya ile Bulgar sınırının düzeltilmesi başta olmak üzere, Kafkasya'da yeni yeni yaşanmaya başlayan ve Almanya'nın taraf olmaya başladığı Bakü meselesindeki tartışmalara yer veriyordu⁶¹.

Bu arada Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü kurtarmaya yönelik harekâtı devam ederken, birkaç ay geçmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ni fiili tanıma durumu hala hukuki tanımayla geçirilememiş ve bu durum İstanbul'daki M.E. Resulzade ve heyeti başta olmak üzere Gence'deki hükümet üyelerini oldukça rahatsız etmiş benziyordu. Öyle ki 2 Temmuz'da Resulzade Batum Antlaşması'nı onaylayan resmi mektubu Osmanlı Hariciye Nezaretine teslim etmesine rağmen Osmanlı Hükümeti antlaşmayı onaylamak için meclise göndermemişti. Ayrıca Tiflis'te ve Erivan'da Osmanlı Devleti'nin resmi temsilcileri göreve başlamışken, Azerbaycan'a yönelik olarak elçilik düzeyinde resmi bir atama yapılmamıştı. Bu durum Osmanlı nezdinde Azerbaycan Hükümetinin statüsündeki belirsizliği ortaya çıkardığı gibi⁶² Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü Harekâtının bir "*ilhak*" a dönüşebileceği yönündeki ciddi endişeleri de beraberinde getiriyordu. Bu endişelere bağlı olarak 23 Ağustos'ta Fethali Han Bey, Resulzade'ye gönderdiği şifreli bir mektupta, "*Türkiye ile ilişkileri kesin biçimde ve tam olarak yoluna koymak gerekir. Nuri Paşa'nın siyaseti iç işlerimize gittikçe daha çok karışmaya yönelmiştir. İstanbul'un politikasını dikkatli şekilde öğrenmek ve istiklalimizi korunması için gerekli önlemleri almak gerekir...*" diyerek kaygılarını ifade ediyordu⁶³.

⁵⁹ Yüceer, *a.g.m.*, s. 423.

⁶⁰ "Bakü Zapt Edildi", *Vakit*, 14 Ağustos 1334, No: 294, s. 1; "Bakü'nün Zaptı", *Zaman*, 14 Ağustos 1334, No: 130, s. 1.

⁶¹ "Meriç ve Kafkasya Meseleleri: Yine Düşman Telakkileri", *Haftalık Gazete*, 8 Ağustos 1334, No: 7, s. 3.

⁶² İmanov, *Ali Merdan...*, s. 110-111.

⁶³ Qafarov, *a.g.e.*, s. 220.

Gerçekten de 1917'deki Bolşevik İhtilali sonrası başlayan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına giden süreçte Azerbaycanlı aydınlar ve siyasetler arasında istiklal ve ilhakı savunan iki ayrı grup ortaya çıkmıştı⁶⁴. Türk Ordusu'nun Azerbaycan'a davet edilmesi, Nuri Paşa'nın Gence'yi ele geçirerek hükümet merkezinin buraya taşınması ve sonrasında "Haziran Krizi" olarak bilinen çeşitli olayların yaşanarak ilk koalisyon hükümetinin istifa ettirilmesi, Bakü'nün kurtarılmasına gidilen bir ortamda bazı gerginliklerin yaşanmasına neden olmuş ve bu durum İstanbul'da faaliyetlerde bulunan Resulzade'yi ciddi rahatsız etmişti. Fethali Han Bey'le birlikte istiklal taraftarı olan Müsavat Partisi Lideri Resulzade'ye karşı Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile birleşmesinin imkân dahilinde olduğuna inanan ve bu uğurda hem padişaha ve hem de Osmanlı Hükümetine çağrılarda bulunan ilhakçı kesim, daha Batum Görüşmeleri sırasında bizzat Halil (Menteşe) Bey'e de bu yöndeki taleplerini iletmışlerdi⁶⁵.

2. Azerbaycan ile İlgili Uluslararası Düzeyde Diplomatik Temaslar Bağlamında M. E. Resulzade ve Ali Merdan Bey'in Faaliyetleri

Alman-Bolşevik baskısının da iyice hissedildiği bu dönemde Enver Paşa'nın Azerbaycan'a yönelik siyaseti birtakım belirsizlikleri de beraberinde getirdiğinden Azerbaycan Hükümeti bu açmazdan kurtulmak için yeni bir diplomatik hamle daha yapacaktı. Zaten Fethali Han Bey Hükümeti bu belirsizlik ortamında İstanbul'da faaliyette bulunan Resulzade'den iletişim kaynaklarındaki sorunlar nedeniyle tam olarak ve zamanında malumat da alamıyordu. Hükümet, tam bağımsızlık yönünde en temel soruların da cevap bulması başta olmak üzere, çözümü yine diplomatik girişimlerde bulunacağı Osmanlı Payitahtında arayacak ve 20 Ağustos'ta Ali Merdan Topçubaşov'u olağanüstü büyükelçi olarak İstanbul'a gönderme kararı alacaktı. Esasında bağımsız iki ülke arasındaki resmi prosedüre göre büyükelçilik atamaları karşılıklı mutabakatla olması gerekirken, Azerbaycan Hükümetinin bu aşamada bu diplomatik prosedürü takip etmeden Topçubaşov'u İstanbul'a göndermesi Azerbaycan Hükümeti nezdinde durumun ne derece gergin olduğunu göstermekteydi⁶⁶. Hükümet, bir taraftan Osmanlı Hükümetinin Azerbaycan'a yönelik gerçek bakış açısını öğrenmeye çalışırken, diğer taraftan da Bakü'nün bir an evvel kurtarılması için Kafkas İslam Ordusu'na gereken desteği vermeye özen gösteriyordu.

⁶⁴ Şükürov, *a.g.m.*, s. 68.

⁶⁵ Nitekim ilhakçı kesimin bu taleplerine karşı Halil Bey, "... bizim birleşmemizi ne düşman ne de dost devletler kabul eder. Biz size yardım ediyoruz ve edeceğiz. İstiklaliyet kurup müstakil yaşamanız için lüzumu kadar askerimizi göndereceğiz. Her cihette yardım edeceğiz. Kendi vatanınız gibi sizin vatanınızı da koruyacağız..." cümleleri ile karşılık vermesi ilk etapta Osmanlı hükümet yetkililerinin bu meseleye bakışını ortaya koymaktadır. Naki Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları*, Ekspres Matbaası, İstanbul 1964, s. 79; Ayrıca Azerbaycan'da ilhakçı ve bağımsızlık taraftarları arasındaki mücadele ve bunun döneme yansımaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Şükürov, *a.g.m.*, s. 41-68; Selma Yel, "Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelikti?", *Atatürk Yolu Dergisi*, S: 24, Kasım 1999-2003, s. 563-578.

⁶⁶ Qafarov, *a.g.e.*, s. 221.

Böylesi bir ortamda Osmanlı hükümet yetkilileri ile doğrudan görüşmeler yapmak için çok geniş diplomatik yetkilerle donatılan Ali Merdan Bey'in İstanbul'a gelmesi her şeyden evvel Azerbaycan Hükümeti için elzem görülen bazı hususların aydınlığa kavuşturulması noktasında son derece gerekliydi. Öyle ki Fethali Han Bey, görevlendirmenin hemen sonrasında Resulzade'ye yazdığı bir mektupta Bakü sorununun henüz çözülememiş olduğuna değinerek, tüm çabaların bu sorunun esas olarak İstanbul'da çözüme kavuşturulmasını talep ediyordu. Ona göre iki binden fazla bir kuvvetle İngilizlerin de Bakü'ye gelmesi, işleri gün geçtikçe daha zora sokacağına benziyordu⁶⁷. Fethali Han Bey, bu aşamada esas olarak Osmanlı Hükümetinin Bakü'ye ve Azerbaycan Hükümeti'ne bakış açısını öğrenmeye çalışıyordu. Nitekim mektubunda M.E. Resulzade'ye "...tüm yönetimin Azerbaycan Hükümetinin elinde toplanmasını Nuri Paşa yönetimindeki Türk Askeri Birliklerinin ise arzu ve talepleri ile hükümete başvurarak gerçekleştirilmesini..." teklif ediyordu⁶⁸. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti ile hem mali konular başta olmak üzere, diplomatik ilişkilerde bulunmak hem de bu hükümetin Azerbaycan'a gerçek yaklaşımını öğrenmek amacıyla geniş yetkilerle İstanbul'a gönderilen Ali Merdan Bey, 31 Ağustos'ta Tiflis'ten hareket etmesine rağmen İstanbul'a varması eylül ayının sonlarını bulacaktı. Bu gecikme, Ali Merdan Bey'in görüşmelere konu olacak birçok gelişmenin de yeniden değerlendirilmesine gerek duyar bir vaziyeti ortaya çıkaracaktı. Öyle ki bu aşamada Almanya, Osmanlı Devleti'ni Kafkasya'da ilerlemekten vazgeçirmek için 27 Ağustos'ta Bolşevik Rusya ile antlaşmaya varmış, İttifak Grubu içerisinde yer alan Bulgaristan da ateşkes istemekle savaştan çekilme kararı almış,⁶⁹ dahası Suriye-Filistin Cephe Hattı üzerinde saldırıya geçen General Allenby komutasındaki İngiliz birlikleri karşısında Osmanlı kuvvetleri geri çekilme harekâtına başlamışlardı. Bu önemli gelişmeler, Kafkasları her yönü ile etkileyebilecek sonuçlara gebe idi.

Almanya'nın, Haziran ayından beri Osmanlı Hükümetini Kafkasya Harekâtından vazgeçirmek için yaptığı tehdit dolu yoğun diplomatik baskısı, ağustos ayına gelinmesine rağmen hala sonuç vermemişti. Bolşevikler de Osmanlı Hükümeti ile arasında diplomatik temasın mevcut olmamasından dolayı⁷⁰ Almanlara baskı yaparak Türklerin Bakü'ye doğru ilerlemelerini durdurmak istiyorlardı. Almanya, savaş uzadıkça petrole olan ihtiyacının artacağını bildiğinden Bakü petrollerinden Bolşeviklerle sürdürdüğü temasla yararlanmak

⁶⁷ 31 Temmuz'da Bakü'de iktidarı elinde bulunduran Ermeni Bolşeviklere karşı bir darbe gerçekleştiren Menşevikler yönetimi ele geçirmişlerdi. Darbeden hemen sonra Menşevikler, İngiliz General Dunsterville'den şehrin Türklere karşı korunması için yardım talep etmişlerdi. Bu istek üzerine Bakü'ye 4 Ağustos'tan itibaren İngiliz birlikleri gelmeye başlamıştı. Dolayısıyla bu tarihten sonra Bakü denklemine İngilizlerin de adı geçmeye başlamıştı. Çolak, *a.g.e.*, s. 235.

⁶⁸ İmanov, *Ali Merdan...*, s. 112-113.

⁶⁹ Musa Qasımlı, "Bolşevik Rusiyasının Güney Qafqaz Siyaseti (1917-1918)", *Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, Qafqaz Univesitesi Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Neşriyyatı, Bakı 2008, s. 184.

⁷⁰ 9 Ağustos 1918'de Galip Kemal Bey'in Moskova'daki görevine son verilmiş ve iki ülke arasında diplomatik ilişki kesilmişti. Qafarov, *a.g.e.*, s. 277.

niyetindeydi. Ancak Türklerin bu ilerlemeleri Almanya'nın işini bozmuşa benziyordu. Temmuz ayının ortalarına gelindiğinde Enver Paşa üzerindeki Alman baskısı o derece artmıştı ki sonunda Enver Paşa, Alman kurmaylara Türk birliklerinin Kafkasya'dan çekilmelerine dair emir verdiğini söylemek durumunda kalmıştı⁷¹. Fakat, haftalar geçmesine rağmen çekilme gerçekleşmeyince Bolşevik ve Alman Hükümetler bunun bir oyalama taktiği olduğunu fark ederek daha farklı metotları kullanmak durumunda kalacaklardı. Nitekim bu durum üzerine Berlin'de temmuz ayı içerisinde başlayan Bolşevik-Alman diplomatik görüşmeleri 27 Ağustos'ta Bakü meselesinin aralarında çözüme kavuşturacak şekilde bir antlaşma ile neticelenmişti⁷². Bu antlaşmaya göre Bolşevik Ruslar, Bakü'de elde ettikleri petrolün dörtte birini Almanlara vereceklerini taahhüt etmişlerdi⁷³. Yine bu antlaşmaya göre Almanya, Bakü'ye Türklerin ilerlemesini durdurmakla birlikte, Bakü'nün İngilizlerin eline geçmesi durumunda da Bakü'yü savunarak Bolşevik Ruslara teslim edeceklerdi. Ayrıca Gürcistan'ın bağımsızlığı Almanya ve Bolşevik Rusya tarafından resmen tanınırken, Gürcistan sınırları dışındaki herhangi bir üçüncü devletin yürüttüğü savaşlara Almanya'nın katılmayacağı taahhüt ediliyordu. Hemen belirtmek gerekir ki burada kastedilen üçüncü devlet Osmanlı Devleti'ydi⁷⁴. Almanya'nın özellikle Bakü üzerinde gerçekleşmesi çok zor vaatlerle böyle bir antlaşma imzalamasında, Osmanlı Hükümetini Bakü'ye yönelik harekattan vazgeçireceğine dair olan kuvvetli inanç yatırıyordu. Bununla beraber Alman Hükümeti, Bakü ve etrafında hala Bolşeviklerin sözlerinin geçtiğini düşünüyordu. Ancak 30 Ağustos'ta Bakü'nün Bolşeviklerin elinde olmadığına dair istihbarat haberlerinin gelmesi, Alman Hükümetini bu denklemi çözmeye yeniden düşünmeye zorlayacaktı.

27 Ağustos tarihli Almanya-Bolşevik Rusya Antlaşması, Osmanlı ve Azerbaycan Hükümetleri arasında ciddi tepkiye neden olacaktı. İlk olarak haberin duyulmasıyla birlikte M. E. Resulzade, 1 Eylül 1918'de Azerbaycan Dışişleri Bakanına gönderdiği telgrafta, imzalanan antlaşmanın kendilerini çok sarstığını ve bir an evvel Bakü'nün ele geçirilmesinin gerekli olduğunu ifade edecekti⁷⁵. Bir süre sonra da Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'da bulunan Alman Büyükelçiliğine verdiği notada imzalanan antlaşma protesto edilirken, antlaşmanın Azerbaycan halkı ve hükümeti arasında rahatsızlığa neden olduğu dile getirilecekti⁷⁶.

⁷¹ Çolak, *a.g.e.*, s. 235.

⁷² Qasımlı, *a.g.m.*, s. 117.

⁷³ Ancak Bakü 1 Ağustos'tan beri Bolşeviklerin elinde olmadığından Bolşevikler de Bakü'den petrol alamıyorlardı. Bu bilinmesine rağmen Bolşevik Ruslar Almanlarla temasın kesilmemesi ve Almanları Türklere baskı olarak kullanmak için bu haberleri Alman Hükümetinden görüşmeler boyunca saklama gereği duycaklardı. Çolak, *a.g.e.*, s. 236.

⁷⁴ Antlaşmanın 14. maddesi Azerbaycan topraklarına ait hususları içeriyordu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Qasımlı, *a.g.m.*, ss. 116-119.

⁷⁵ Heslenli, *a.g.m.*, s. 238.

⁷⁶ 12 Eylül'de Alman Büyükelçiliğine verilen ve M. E. Resulzade'nin imzasını taşıyan notanın bir bölümünde Bakü ile ilgili olarak şu ifadeler yer veriliyordu: "Bakü her bakımdan Azerbaycan'a bağlıdır. Siyasi, iktisadi, içtimai kollarının birleştiği yer Bakü'dür. Bütün bu nedenlerden dolayı Azerbaycan halkı Bakü'den hiçbir zaman vazgeçemez. Bu, sadece bir

Azerbaycan, Alman Hükümetine karşı bu diplomatik hamlelerde bulunurken, atacağı adımlar ve diplomatik temaslarından Osmanlı Hükümetini de haberdar ediyordu. Özellikle İstanbul'da bulunan Azerbaycan delegelerinin gözü kulağı Bakü'den gelecek haberlere kilitlenmişti. M.E. Resulzade, hükümetine gönderdiği bir mektupta, dünya kamuoyunu Bakü gerçeği ile yüzleştirmek için acilen Bakü'nün ele geçirilmesinin son derece gerekli olduğuna değiniyordu⁷⁷. Aynı duygularla 6 Eylül'de Fethali Han Bey, Resulzade'ye Bakü'nün ele geçirilmek üzere olduğunu bildirerek diplomatik müzakereler için her türlü önlemi almaya hatta gerekirse bu maksatla Berlin'e bile gitmeye hazırlıklı olun mesajını iletliyordu⁷⁸.

Alman-Bolşevik Rus Antlaşması'na bekleneceği gibi Osmanlı Hükümet büyük tepki gösterecekti. Ayrıca bütün bu gelişmelerin yanında 5 Eylül'de Kiev'deki Türk Konsolosluğundan Kiev'de bulunan bir Alman fırkasının Rostov ve Kuzey Kafkasya'dan Bakü'ye gitmek üzere yola çıktığı ve Rostov-Bakü demiryolunun kontrolünü ele geçirdiği yönünde haberler İstanbul'a ulaşınca tepki endişeli bir kızgınlığa dönüşecekti⁷⁹. Osmanlı Hükümeti, yaşanan bu gelişmeleri bir nota ile protesto ederken, yerinde ve daha etkili diplomatik temaslarla Almanların ikna edilebilmesi ve Bulgaristan ile yaşanan Gümülcine meselesinde Alman desteğinin sağlanabilmesi için Sadrazam Talat Paşa'nın Berlin'e gitmesine karar veriyordu⁸⁰.

6 Eylül'de Almanya'ya varmasından bir gün sonra görüşmelere başlayan Talat Paşa, ilk olarak Alman Dışişleri Bakanı Hintze ve General Otto Von Lossow ile gerçekleştirdiği görüşmede Almanya'nın Bolşevik Rusya ile imzaladığı antlaşmadan duyduğu rahatsızlığı kendilerine iletcekti. Talat Paşa'nın bu

toprak meselesi değil, ayrıca bir kültür meselesidir. Diğer devletler ise Bakü'yü sadece iktisadi nedenlerden ötürü istemektedirler. Bu bakımdan Azerbaycan halkı hiçbir zaman kendi haklarından mahrum bırakılamaz. Bütün bunlara dayanarak Almanlara, Rusya ile ilişkilerinde Azerbaycan halkının hayatını mahvettiklerini göstermek isterim. Azerbaycan halkı, hayatının dostları tarafından mahvedilmesine göz yummayacaktır. Şimşir, *a.g.e.*, s. 39; Nota Türk basınında ancak on iki gün sonra yer bulmuştur. "Azerbaycan'ın Notası", *Vakit*, 24 Eylül 1334, No. 330, s. 1-2.

⁷⁷ Hesenli, *a.g.m.*, s. 237.

⁷⁸ İmanov, *Azerbaycan- Osmanlı...*, s. 144.

⁷⁹ *BOA, HR. SYS*, No. 2113/16, V.21; Ancak Bakü'nün ele geçirilmesinden sonra söz konusu olan Alman fırkası ahali tarafından Şamhor İstasyonunda tevkif edilecekti. Şükürov, *a.g.m.*, s. 58.

⁸⁰ Kurat, *a.g.e.*, s. 517; "Sadrazam Paşa'nın Berlin Seyahati", *Vakit*, 3 Eylül 134, No. 312, s. 1; Alman Hükümetinin Türk kuvvetlerinin önünü kesmek için Bolşeviklerle böyle bir diplomatik atağı günlerce Türk basınında tepkilere neden olmuş ve Almanya'nın düşman mı yoksa müttefik mi olduğu sorgulanmaya başlamıştı. Nitekim 5 Eylül 1918 tarihli Haftalık Gazete bu konuyu köşesine taşıyarak, müttefik olarak kabul edilen Almanya'nın Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Hükümetine ve Kafkasya'da ortaya çıkan duruma karşı aldığı taraflı vaziyetin müttefikliğe zarar verdiğini ifade ediyordu. *Haftalık Gazete*, 5 Eylül 1334, No. 11, s. 2; Aynı şekilde basında çıkan tepkilere örnek olarak bkz. "Almanya-Rusya ve Rusya Müslümanlarının İstikbali", *Tanin*, 6 Eylül 1334, No. 3498, s. 2; "Biz de Varız", *Yeni Gün*, 9 Eylül 1334, No. 8, s. 1; "Rusya'da Alman Prenslikleri ve Kafkasya Meselesi", *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Eylül 1334, No. 13480, s. 1.

çıkışına Hintze, Osmanlı Devleti'nin Bakü konusunda verdiği sözü tutmadığı suçlamasını yöneltmesi iki tarafın da görüşmelere ne kadar gergin başladıklarının göstergesiydi⁸¹. Ancak sonraki görüşmelerde bu gergin hava dağılacak ve Hintze, Talat Paşa ile bazı haller ve vaatler durumunda anlaşabileceklerinin sinyalini verecekti. Şüphesiz, Alman hükümet yetkilileri başta olmak üzere, Hintze'de bu değişim sinyallerinin oluşmasında Kafkas İslam Ordusu'nun 15 Eylül'de Bakü'yü ele geçirmesinin büyük etkisi olmuştu. Öyle ki Berlin'de görüşmeler başladığında Alman yetkililer, Bolşeviklerle iş birliği içerisinde, Türk kuvvetlerinin Bakü'yü tahliye ederek Brest-Litovsk'ta belirlenen hattın gerisine çekilmeleri için yoğun baskı yapmaktaydılar. Ancak bu baskılar Talat Paşa'nın 10 Eylül'de Alman Dışişleri Bakanlığına Osmanlı Hükümetinin Kafkas ve Bakü politikalarını içeren oldukça geniş bir muhtıra sunmasına mâni olamadı. Muhtıranın Bakü'yü ilgilendiren bölümünde Osmanlı Hükümeti gerek demografik olarak gerekse coğrafi olarak bu şehrin Azerbaycan'a ait olduğunun altını çizerek, Bakü'süz bir Azerbaycan'ın yaşayamayacağını ifade edecekti. Muhtıra ile Talat Paşa, Berlin'deki görüşmelerin genel çerçevesini çizmekle birlikte, Alman Hükümetinin, Bakü'nün Azerbaycan'ın başkenti olarak tanınması başta olmak üzere, Kafkasya'da ortaya çıkan ve Bolşevikleri rahatsız eden bazı politik ve askeri gelişmeleri kabul etmesini istiyordu⁸².

Bu sırada Alman hükümet yetkilileri bir taraftan Talat Paşa ile görüşmeleri devam ettirirken diğer taraftan da Berlin'de bulunan Bolşevik temsilcisi Joffe ile temaslarını sürdürüyorlardı. Joffe, bu aşamada hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda hangi koşulda olursa olsun Türk kuvvetlerinin Kafkas ilerlemesini durdurarak ele geçirilen yerlerden de geri çekilmesini istiyordu. Ancak 15 Eylül'de Bakü'nün ele geçirilmesi, bu noktada Almanya ve Bolşevik Ruslara karşı Türk tarafının elini oldukça güçlendirecekti. Bu duruma rağmen Rusya, Türk kuvvetlerinin bu hamlesinin kendileri için bir savaş sebebi sayılacağını Alman Hükümetine iletmesi ve bu doğrultuda Türk Hükümetine verilmek amacıyla bir nota hazırlanması⁸³ Berlin'deki diplomatik görüşmelerin seyrine etki edecek nitelikteydi⁸⁴. Almanya, buna engel olmak amacıyla vakit kaybetmeden Türk ve Rus heyetlerinin diplomatik görüşmelere başlamaları için yoğun çabalarını sürdürmüştü ve 21 Eylül'de iki tarafı, Bakü başta olmak üzere, Kafkasya sorunlarını görüşmek amacıyla masaya oturtmayı başaracaktı. Ne var ki iki tarafın da uzlaşmaz tutumları üzerine üç gün boyunca devam eden görüşmelerden Rusları tatmin edici bir sonuç çıkmayacaktı⁸⁵. Talat Paşa, Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması noktasında Bolşeviklere baskı yaparken, Bolşevik yetkililer de Türk kuvvetlerinin, Azerbaycan toprakları dahil, tüm Kafkasları boşaltması için ısrarlarını sürdüreceklerdi. Bu aşamada görüşmeler çıkmaza sürüklenmiş gibiydi. Ancak Talat Paşa ile Hintze arasında gerçekleşen diplo-

⁸¹ Çolak, *a.g.e.*, s. 238.

⁸² Muhtıranın tam metni için bkz. Kurat, *a.g.e.*, ss. 518-119.

⁸³ Bu nota görüşmeler daha sonuçlanmadan Osmanlı Hükümetine sunulacaktı. Nota hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Qasımlı, *a.g.m.*, ss. 125-128.

⁸⁴ Qafarov, *a.g.e.*, s. 278.

⁸⁵ Qafarov, *a.g.e.*, s. 279.

matik görüşmelerden Bolşevikleri son derece kızdıracak olan 23 Eylül tarihli Türk-Alman gizli protokolünün imzalanması, Kafkasya denkleminin başka bir hal almasına kapı aralayacaktı⁸⁶. Ağırlıkla iki devletin Kafkas Devletleri ile olan ilişkileri başta olmak üzere, bu coğrafyadaki ekonomik haklardan karşılıklı yararlanmayı içeren bu protokole göre Kafkasya’da bulunan madenlerden Osmanlı ve Almanya Devletleri birlikte yararlanacak ve Bakü’deki petrol yatakları ile Tiflis-Bakü demiryolunun yönetiminin savaş sonuna kadar Almanların elinde olacağı dile getirilirken, Bakü petrolerinden ittifak içerisindeki dört devletin faydalanacağı beyan ediliyordu⁸⁷. Bu protokol ile Osmanlı Devleti, Batum Antlaşması ile elde ettiği imtiyazların bir kısmını Almanya ile paylaşmak zorunda kaldı. Fakat, Bakü’nün Azerbaycan Devleti’ne ait olduğu gerçeğini de Alman Hükümetine kabul ettirdi. Kafkasya’daki devletlerin bağımsızlığının tanınması konusunda var olan görüş ayrılıkları ise giderilemedi⁸⁸.

Talat Paşa’nın Bolşevik temsilci Joffe ile görüşmelere devam ettiği ve Almanların da bu görüşmelerde bir nevi arabulucu rol üstlendiği bir dönemde iki devlet arasında böyle bir protokolün imzalanması, bir taraftan 27 Ağustos’taki Almanya-Bolşevik Rusya Antlaşmasını geçersiz kıldığı gibi diğer taraftan da Bolşevik yetkililerin esaslı tepkileriyle Kafkaslarda politika değiştirmelerine sebebiyet verecek gelişmeleri hızlandırması bakımından önemliydi. Bolşevikler, Osmanlı Devleti’ne karşı Almanları kaybetmeye başladıklarını anlarken, Türklere karşı Kafkasya’da savaşa neden olabilecek her türlü gelişmeyi de artık hesaba katmaya başlamışlardı. Bolşevik Rusya’nın öfkesi kendisini belli etmeye başlamıştı. Büyükelçi Joffe, Alman basına verdiği beyanatta Türklerin Bakü’yü ele geçirmelerinin Rusya açısından ehemmiyeti olmadığını ancak Almanların Bakü’ye ait taahhütlerini yerine getirmedikleri takdirde Rusya’nın da verdiği taahhütlerden kurtulacağını ifade etmesi, Azerbaycan’a yönelik bir hamle olarak anlaşılacaktı⁸⁹. Ancak Alman Dışişleri Bakanı, bu tepkiyi hafifletmek istercesine Bakü’nün Rusya ve Avrupa için de çok önemli olduğunu ve bu nedenle “...Bakü’nün bila-hasar mahfuz kalmasına fevkalade azim kıymet ve ehemmiyet...” attettiklerini beyan ederek Rusya ile imzalanan antlaşmaya bağlı olduklarını ifade edecekti⁹⁰.

Eylül ayının sonuna doğru Berlin ve İstanbul’a cephelerden gelen haberler, Kafkaslar üzerindeki stratejik hesapların Berlin’de devam eden görüşmelerde yarım kalmasına neden olacaktı. Öyle ki Türk-Alman protokolünün imzalanmasından üç gün sonra Alman Genelkurmay Başkanı Ludendorff, Dışişleri Bakanı Hintze’yi karargahına çağırarak cephelerdeki durumun kötü olduğunu bildirerek ülkede bir ayaklanmanın çıkabileceği uyarısını da yapacaktı. Bu, Almanya için mütarekeye doğru giden sürecin başlaması demektir. Zaten tam da bu dönemde Bulgar Cephesi çökmüş ve Bulgaristan ateşkesi şid-

⁸⁶ Bayur, *a.g.e.*, s. 243.

⁸⁷ Çolak, *a.g.e.*, s. 238; Bayur, *a.g.e.*, s. 244.

⁸⁸ Qafarov, *a.g.m.*, s. 105.

⁸⁹ “Berlin’deki Rus Sefirin Beyanati”, *Zaman*, 22 Eylül 1334, No. 166, s. 1.

⁹⁰ “Alman Hariciye Nazırının Beyanati”, *Vakit*, 27 Eylül 1334, No. 333, s. 1.

detle arzu eder hale gelmişti⁹¹. Hiç şüphe yok ki bu gelişmeler, Osmanlı Hükümetini de teyakkuza geçirmişti. 18 Eylül'de General Allenby'in güneyden başlattığı taarruz Türk kuvvetlerini büyük bir yenilgi ile geri çekilmeye zorlarken, Bulgar Cephesinin çöktüğü haberlerinin de payitahta ulaşması Berlin'deki görüşmelerin de işlevsiz kalmasına neden olacaktı. Nitekim, Talat Paşa'nın Bolşeviklerle görüşmelerinin devam ettiği 24 Eylül'de İstanbul'a dönme kararı alması bu durumun açık bir göstergesiydi⁹².

Talat Paşa'nın Berlin'deki diplomatik temasları Azerbaycan yetkilileri tarafından da büyük bir ilgiyle takip edilmekteydi. Bu süre zarfında Resulzade ve beraberindekiler İstanbul'da temaslarına eylül ayı boyunca da devam ediyorlardı. Bu kapsamda Resulzade başkanlığındaki heyet Enver Paşa'yla birlikte 6 Eylül'de Padişah Vahdettin tarafından kabul edildi. Görüşmede Resulzade, Azerbaycan'da yüzyıllık esaretin sona erdiğini, elde edilen bağımsızlığın korunması ve devamında Türkiye'nin desteğine muhtaç oldukları sözlerine karşılık⁹³ Vahdettin'in Azerbaycan'ın bağımsızlığının korunmasının kendilerinin vazifesi olduğunu ve bu amaçla dış düşmanlara karşı birlikte hareket edeceklerini söylemesi heyet üyelerinde büyük bir moral oluşturacaktı⁹⁴. Padişah Vahdettin, olağanüstü elçi olarak eylül ayının sonlarında İstanbul'a ayak basan Ali Merdan Bey'i de kabul edecek ve benzer duyguları kendisi ile de paylaşacaktı⁹⁵.

Bakü'nün kurtarılmasının an meselesi olduğu bir dönemde gerek hükümet kanadı ile gerekse saray ile gerçekleşen bu temaslar, M.E. Resulzade'de de büyük heyecan yaratmışa benziyordu. Öyle ki Bakü'nün kurtarıldığı haberi Enver Paşa tarafından kendisine iletildiğinde duygularını "*Altı aydır tamam hun-ı ciğer yiyen ahval-i İslamiyenin yüzü gülüyor. Kurban Bayramı gibi mesut bir günde Bakü tekrar kendi sahiplerinin eline geçiyor.*" cümleleri ile ifade edecekti⁹⁶.

Bakü'nün kurtarılmasından iki gün sonra 17 Eylül'de hükümet merkezi Gence'den Bakü'ye taşınmış ve hükümet derhal şehrin devletin merkezi olabilmesi için gerekli çalışmaları da yapmaya başlamıştı⁹⁷. Bu amaçla ilk olarak asayişin sağlanmasına çaba gösterilmiş ve devletin başkentinin Bakü olduğunu bildiren, hangi milletten olursa olsun tüm vatandaşların eşit haklara sahip olduğunu resmen ilan eden hükümetin bildirisini yayımlandı. 18 Eylül'de de şehrin çevresini kuşatmış olan Kafkas İslam Ordusu'nun diğer birliklerinin de şehre girmesi halkta var olan coşkuyu daha da artıracaktı⁹⁸.

M. E. Resulzade, Bakü coşkusunu yaşarken, Avrupa'daki gelişmeleri de takip etmekteydi. Alman Dışişleri Bakanı Hintze'nin 25 Eylül tarihli Bakü

⁹¹ Bayur, *a.g.e.*, s. 243; *Tanin*, 30 Eylül 1334, No: 3485.

⁹² Kurat, *a.g.e.*, s. 525.

⁹³ Şimşir, *a.g.e.*, s. 41.

⁹⁴ Hasanlı, *a.g.e.*, s. 137.

⁹⁵ Şimşir, *a.g.e.*, s. 41.

⁹⁶ Şimşir, *a.g.e.*, s. 44.

⁹⁷ Atahan Paşayev, "Osmanlı-Azerbaycan İş birliği ve Dostluk İlişkileri (1918-1920)", *Büyük Devletler Kışkırcısında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, s. 119.

⁹⁸ Hasanlı, *a.g.e.*, s. 139.

beyanatı üzerine basına verdiği mülakatta kendisi, “*Azerbaycanlılar yalnız petrol için değil, Bakü’ye milli, tarihi, coğrafi, irfani, içtimai ve siyasi bağlarla merbut bulduklarından burasını herkesten ziyade muhafaza ederler. Başkalarından ötürü Bakü’nün muhafazası menafi hasise meselesi ise Azerbaycanlılardan ötürü can meselesidir. Eğer petrol ile alakadar olan yarı dünya (Avrupa), Bakü’yü harabiden masun görmek isterse şehrin Azerbaycan’a ait olmasını arzu etmelidir.*” cümleleri ile Bakü’nün Ruslara ait olması gerektiğini dile getiren Hintze’ye sesleniyordu⁹⁹.

Bu arada Azerbaycan Hükümeti tarafından gerek İstanbul’da ve gerekse Avrupa’da temaslarda bulunmak amacıyla 20 Ağustos’ta İstanbul’a elçi statüsünde gönderilen Ali Merdan Bey başkanlığındaki heyetin eylül ayının sonuna doğru İstanbul’a gelmesi payitahtı, Azerbaycan için daha da önemli kılar hale getirmişti. Hükümet Başkanı Fethali Han Bey ikinci heyetin gönderilmesi ile ilgili olarak Resulzade’yi bilgilendirmekle birlikte, diplomatik temaslarda daha seri bir şekilde yürütülmesi, gerektiğinde Avrupalı Devletlerle diplomatik temaslarda bulunulması ve Osmanlı Hükümeti ile mali konuların bir şekilde sonuçlandırılması için Ali Merdan Bey’e geniş yetkiler vermişti. Ancak Bulgarların savaştan çekilmesi ile Trakya sınırının tehlikeye düşmesi ve Suriye Cephesinde meydana gelen bozgun, Osmanlı Hükümetini müttefiklerle bir şekilde mütareke görüşmelerine başlanması için zorlamaktaydı¹⁰⁰. Ne var ki bu gelişmelere rağmen Osmanlı hükümet yetkilileri M.E. Resulzade ve Ali Merdan Beylerle görüşmelerini gerçekleştirmeye devam edecekti. Bu doğrultuda 2 Ekim’de Ali Merdan Bey Talat Paşa’ya bir ziyaret gerçekleştirerek paşanın özellikle Berlin temaları hakkında bilgi almıştır. Bir saate yakın süren görüşmede Talat Paşa Berlin’de, bağımsızlık başta olmak üzere, Azerbaycan’ın menfaatlerinin savunulduğunu ifade ederek bu andan itibaren elde edilen kazanımların korunması için Ermeni ve Gürcülerle sınır sorunlarının çözülmesinin önemine değinmiştir. Talat Paşa’nın bu sözleri üzerine Ali Merdan Bey, Azerbaycan Devleti’nin kuruluş aşamasından beri Osmanlı Devleti’nin yaptığı her türlü yardıma müteşekkir olduklarını dile getirerek bundan sonra da komşu devletlerle sorunların çözümünde Osmanlı Hükümetinin tecrübelerinden yararlanmak istediklerini ifade etmiştir¹⁰¹.

Talat Paşa ile gerçekleştirilen görüşmeden sonra aynı gün Ali Merdan Bey, Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey ile de bir görüşme gerçekleştirmişti. Bu görüşmede Hariciye Nazırı, devlet kurmakla meşgul olan Azerbaycanlılar için iyi günlerin başladığına dikkat çekerek Türkiye’nin güçlü ve sağlam bir devlet kurma azmindeki Azerbaycan halkına her daim yardımlarını sürdüreceğini de dile getirmişti. Son dönemde meydana gelen gelişmelerden dolayı İstanbul Konferansı’nın artık toplanmayacağını da vurgulayan Ahmet Nesimi Bey, bu aşamadan sonra artık Azerbaycan’ın haklarını uluslararası camiada savunmak için Paris’te toplanacak olan barış konferansına odaklanıl-

⁹⁹ “Bakü Meselesi ve Von Hintze’nin Nutku, Resulzade Mehmet Emin Bey’in Beyanatı”, *Yeni Gün*, 28 Eylül 1334, No: 24, s. 1.

¹⁰⁰ Qafarov, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁰¹ İmanov, *Ali Merdan...*, s. 119.

ması gerektiğine ve bunun için de lobi faaliyetlerine şimdiden önem verilmesinin kendileri için ne kadar önemli olduğunun altını çizmişti¹⁰². Bu görüşmeden bir gün sonra 3 Ekim'de Azerbaycan'ın İstanbul'daki elçisi Ali Merdan Bey, Harbiye Nezaretinde Enver Paşa ile bir görüşme gerçekleştirerek, gelişmeler ışığında Azerbaycan'ın atması gereken diplomatik adımlar masaya yatırılmıştı. Ali Merdan Bey, Bakü'nün kurtarılmasına Türk Ordusu'nun verdiği destekten dolayı Enver Paşa'ya teşekkürlerini bildirdikten sonra bu aşamada Azerbaycan Ordusu için gerekli olan silah ve mühimmatın sağlanması için atılması gereken adımlar hususunda da bilgi alışverişinde bulunmuştu. Ayrıca görüşmede Avrupa mecrasında Azerbaycan'ın diplomatik olarak atması gereken adımlar olduğunu ifade eden Enver Paşa, ilk olarak Berlin, Viyana ve hatta savaşan ülkelerin elçilikleri ile ilişkileri korumak için İsveç ve Hollanda gibi tarafsız ülkelerin başkentlerine temsilciler göndermenin ve barış sağlanıncaya kadar diplomatik kulis faaliyetlerinin bu merkezlerde yoğunlaştırılmasının gerekliliğinden bahsederek bazı tavsiyelerde bulunmuştu¹⁰³.

Ali Merdan Bey'in başta padişah olmak üzere birkaç gün içerisinde üst düzey yetkililerle gerçekleştirdiği bu görüşmeler Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması ve Bakü'nün Azerbaycan'ın bir parçası olduğu gerçeğinin büyük devletlere kabul ettirilmesi noktasında bir an evvel çalışmalara başlamak için zamanın kendileri için ne kadar daraldığını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Nitekim galip ülkelerin yavaş yavaş askeri ve siyasi olarak Bolşeviklerle mücadele etmeye başlayacakları bir dönemde Avrupalı Devletler nezdinde benzer diplomatik atakların Gürcistan ve Ermenistan için de ne derece önemli olduğunun farkında olan Azerbaycan Heyeti, bu zorlu süreçte İstanbul'un desteğini her zaman arkasında hissetmek istiyordu. Ancak bu görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre Enver Paşa başta olmak üzere, Osmanlı hükümet yetkilileri sözlerindeki dolaylı telkinlerle Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetinin artık yakın olduğunu ve Azerbaycan Hükümetinin bu aşamadan sonra adımlarını bu gerçeğin farkındalığı ile atması gerektiğini ortaya çıkıyordu. Bu bilinçle Resulzade Bey, İstanbul'dan Bakü'ye gönderdiği telgrafta, *"siyasi durum tamamen değişmiştir. Wilson Prensiplerine göre barış yapılacağı teklif edilmiştir. (İstanbul) Konferans(i) yapılmayacaktır. Ermeniler Karabağ'ı istiyorlar. Acilen Milli Şurayı toplamak ve Avrupa'da propagandaya girişmek gerekir. Biz geri dönmeye hazırlanıyoruz. Ali Merdan Bey, Avrupa'ya gidiyor."*¹⁰⁴ cümleleri ile İstanbul'daki temaslardan artık bir sonuç beklenmemesi gerektiğini, yeni durumda sorunlara artık Avrupa mecralarında çözüm aranacağını ifade ediyordu. Zaten İstanbul'dan gönderilen bu telgrafla birlikte Azerbaycan Hükümeti 6 Ekim'de Azerbaycan'ı uluslararası camiada tanıtmak amacıyla özel bir delegasyon kurulunun gönderilmesini kabul etmiş ve delegasyonun oluşturulmasına ve başkanlığına da İstanbul'da bulunan Ali Merdan Bey'i tayin etmiş oluyordu¹⁰⁵.

¹⁰² İmanov, *Ali Merdan...*, s. 120.

¹⁰³ Hasanlı, *a.g.e.*, s. 148-149; Şimşir, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁰⁴ İmanov, *Ali Merdan...*, s. 121.

¹⁰⁵ Hesenli, *a.g.m.*, s. 239.

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile mütareke için görüşmelere başladığı sırada, beklendiği gibi, -8 Ekim'de- Talat Paşa Hükümetinin istifa etmesi ve 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa başkanlığında mütareke görüşmelerini yürütecek yeni bir hükümetin kurulması Osmanlı Devleti için bir devrin sona erdiğini göstermekteydi. Aynı zamanda bu durum Azerbaycan'ın geleceği için de büyük umutların İstanbul'un dışında aranmasına meydan verecek uzun ve meşakkatli bir sürecin başlamasına da kapı aralamaktaydı. Yeni umut Wilson İlkeleri doğrultusunda, ABD başta olmak üzere, galip ülkelerin Kafkas Cumhuriyetlerine bakışının nasıl olacağı beklentisi üzerineydi. Bu noktadan sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığı temelinde Bakü'nün statüsü, Karabağ'ın durumu, Ermenistan ve Gürcistan ile yaşanan sorunlara çözüm bulma çabaları gibi esas sorunlara Avrupa merkezlerinde yürütülecek lobi faaliyetleri ile çözüm aranacaktı. Dahası bütün bu meşakkatli süreçte Azerbaycan, Osmanlı Hükümetinin desteğinden yoksun bir halde işlerini görmeye çalışacaktı. Bu durumun bilinciyle Azerbaycan Milli Meclisi Reis sıfatıyla Resulzade, Türk basınına Başkan Wilson'un Azerbaycan ve bağımsızlığını yeni kazanmış Kafkas Devletlerine bakışı hususunda bir mülakat verir. Mülakatta, sulhun sağlanması ve bunun Azerbaycan üzerindeki muhtemel etkilerinin neler olabileceği üzerinde çeşitli yorumlarda bulunan Resulzade, sulhun sağlanması sırasında Azerbaycan'ın Wilson İlkeleri'nin tatbikinden "müstefit" olacağını ve Azerbaycan'ın bundan başka bir şeye intizar etmeyeceğini dile getiriyordu. Azerbaycan'ın ve diğer Kafkas ülkelerinin tesis edilecek olan Cemiyet-i Akvam'ın birer ferdi olmak istediklerini ifade eden Resulzade, barışın sağlanması ile yeni dünya düzeninde galip ülkelerin bu isteklerinin gerçekleşmesi noktasında kendilerinden yardım beklediklerini sözlerine ekliyordu. Ancak Resulzade, bu aşamada "*Wilson İlkeleri'nin tatbikinin Bolşevik Sovyet Hükümetinin düsturları gibi iki taraflı olmamasını ve dolayısıyla ilkelerin tatbikat-ı nazariyede çürümesi endişesini de taşıdığını...*" beyan ediyordu¹⁰⁶.

Bu arada, Osmanlı Hükümetinin İtilaf Devletleri nezdinde mütareke girişimlerine başladığı sırada, İstanbul'da bulunan Azerbaycan ve Kafkas ülkelerinin delegeleri, barış konferansında isteklerini daha güçlü bir şekilde dile getirmek amacıyla tekrardan bir Kafkas Federasyonu Hükümetlerinin kurulması için İstanbul'da birtakım teşebbüslerin olduğuna dair haberler ortaya konulduysa da muhatap ülkelerin delegeleri ile gerçekleştirilen çeşitli mülakatlarda, Azerbaycan dahil olmak üzere, ilgili hükümetlerin tam olarak bu konuda bir karar veremedikleri de anlaşılıyordu¹⁰⁷. Dolayısıyla bu aşamadaki belirsizlik hükümetleri bazı arayışlara da sevk etmekteydi.

Ekim ayının ortalarına gelindiğinde İstanbul Konferansı'nın artık toplanmayacağına da duyurulması üzerine Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan delegeleri İstanbul'dan ayrılmaya başlarken, M. E. Resulzade başkanlığındaki ilk Azerbaycan heyeti de İstanbul'dan ayrılma kararı aldı. Ancak hem İstan-

¹⁰⁶ "Wilson ve Kafkas Hükümetleri: Azerbaycan Meclis-i Milli Reisi'nin Beyanâtı", *Zaman*, 10 Teşrin-i evvel 1334, No. 184, s. 1.

¹⁰⁷ "Kafkas Federasyonu Teşkiline Teşebbüs", *Zaman*, 10 Teşrin-i Evvel, No. 184, 1334, s. 2.

bul'daki gelişmeleri ve Osmanlı Hükümeti ile sürdürülecek mali görüşmeleri yürütmek hem de Azerbaycan'ın bağımsızlığı için destek toplamak amacıyla Avrupa'ya gitme görevi verilen Ali Merdan ve beraberindeki birkaç kişinin İstanbul'da kalmasına da ayrıca karar verildi¹⁰⁸. Veda ziyaretleri kapsamında 21 Ekim'de Resulzade ve beraberindeki heyet üyeleri Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'ye bir ziyaret gerçekleştirdiler. Görüşmelerde, son gelişmeler ışığında Azerbaycan ve Osmanlı Devleti'nin durumu masaya yatırılarak, burada atılması gereken adımlar üzerinde çeşitli görüş alışverişinde bulunuldu. Ahmet İzzet Paşa, durumun ne kadar değişken olduğunu ifade ederek bu aşamadan sonra sözün Başkan Wilson ve taraftarlarında olduğunu, dolayısıyla uluslararası arenada bu gerçekle hareket edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştu¹⁰⁹.

Üç aydan fazla bir süre İstanbul'da kalan Resulzade ve ekibi bu zaman zarfında Osmanlı hükümet yetkilileri ile birçok görüşme gerçekleştirirken, iki ülke arasında hemen uygulama safhasına konulan iki antlaşmaya da imza koymuşlardır. Ayrıca, Bakü Harekatı'nın her safhasını İstanbul'dan takip etmiş, savaşın sonuna doğru Berlin'deki görüşmelerin politik etkilerini değerlendirerek, hükümeti ile sürekli irtibat halinde olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden hemen sonra ilanın uluslararası düzeyde duyurulması için atılacak adımları Osmanlı hükümet erkânı ile değerlendiren Resulzade, Bakü'nün geleceği ve statüsü konusunda dış dünyada artan politik baskıyı da her zaman üzerinde hissetmiştir. Osmanlı Devleti'nin mağlup olacağını anlaşılmasından sonra ülkesinin geleceğinin galip ülkeler nezdinde yürütülecek çalışmalarda olduğuna inanan Resulzade, yetkili ve donanımlı bir heyetin bir an evvel bu görevi üstlenmesi için çalışmalarda bulunulmasını da ayrıca hükümetinden talep edecekti.

M. E. Resulzade'nin İstanbul'dan ayrılmasından sonra Ali Merdan Bey ve beraberindeki delegasyon üyeleri bir süre daha İstanbul'da kalmaya devam etmişlerdi. Her şeyden evvel, mütareke antlaşmalarının imzalanması ve barış konferansının toplanması için beklenen bu ortamda Ahmet İzzet Paşa kabinesindeki üyelerle görüşmelere de devam edilmişti. Nitekim mütarekenin imzalanmasına üç gün kala Hariciye Nazırı Nabi Bey ile gerçekleştirilen görüşmede Azerbaycan'ın askeri yönden kalkınması için birtakım sözler de alınmıştır. Ayrıca Azerbaycan'a bir Osmanlı temsilcisinin atanması gündeme getirilerek diplomatik ilişkilerin vakit kaybettirilmeden tesis edilmesinin önemi üzerinde durulmuştur¹¹⁰.

Ancak Osmanlı Devleti'nin mütareke ile yepyeni bir döneme girmeye başladığı Kasım 1918'den sonraki süreç daha önce gerçekleştirilen görüşmeler ve verilen sözleri hep yarım bırakacak, tabir-i caizse, Osmanlı Hükümeti bu aşamadan sonra kendi derdine düşecekti. Mütareke antlaşması her yönü ile Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlarken, antlaşmanın 11. ve 15. maddeleri

¹⁰⁸ *Zaman*, 9 Teşrin-i evvel 1334, No. 183, s. 1.

¹⁰⁹ İmanov, *Ali Merdan...*, s. 122.

¹¹⁰ İmanov, *Ali Merdan...*, s. 124.

gereğince Bakü'yü ve Kafkasları tahliye etmeye başlaması Azerbaycan için de yeni bir dönemin başlaması anlamına gelecekti¹¹¹. Ali Merdan Bey, mütarekede ifade edilen Bakü ile ilgili hususları protesto etse de Bakü'de ve Kafkaslarda bu belirsizlik aşamasında söz şimdilik İngilizlerin olacaktı. Ali Merdan Bey, ortaya çıkan yeni durum ile ilgili olarak kasım ayında İngilizlerle görüşmelerin başlayabilmesi için hükümetiyle istişare edecekti. Zaten Azerbaycan hükümet yetkilileri, Bakü'de ve Güney Azerbaycan'da ortaya çıkan yeni durumla birlikte İngiliz Ordu Komutanı General Thomson ile Azerbaycan'ın bağımsızlığı temelinde birtakım görüşmeler de gerçekleştirmeye başlamışlardı¹¹².

Osmanlı Hükümetinin İtilaf Devletleri ile mütareke antlaşması imzalamasından sonra da Ali Merdan Bey, başta Padişah Vahdettin olmak üzere, hükümet kanadı ile görüşmelerinin yanında bir taraftan Avrupa ve Kafkaslardaki politik gelişmeler etrafında yabancı elçilerle görüşmeler gerçekleştiriyordu. Ali Merdan Bey ayrıca Azerbaycan'ın bağımsızlığının savunulacağı ve galip ülkelerin desteklerinin isteneceği Paris Barış Konferansı'na davet için ABD ve diğer galip ülkeler nezdinde diplomatik girişimlerde de bulunuyordu. Nihayet uzun bir bekleyişin sonunda Nisan 1919'da Paris Barış Konferansı'na davet alınmış ve Ali Merdan Bey ve beraberindeki Azerbaycan Delegasyon Kurulu 22 Nisan'da İstanbul'dan ayrılmıştı.

Sonuç

Azerbaycan'ın bağımsızlığının sağlanması ve korunması için Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Mondros Mütarekesi'ne kadar devam eden sürede gerçekleştirilen görüşmeler, imzalanan antlaşmalar, askeri ve politik düzeyde Kafkaslarda ciddi bir hareketlenmeye sebep olmakla birlikte, Azerbaycan'ın da tarihi başkenti Bakü'ye kavuşmasına imkân vermişti. Tarihi umutların yeşerdiği bu günlerde İstanbul ve Berlin'de gerçekleştirilen görüşmeler, Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği bir dönemde dünyanın gözünün Azerbaycan ve Kafkaslara çevrilmesine de sebep olmuştu. Osmanlı Hükümetinin, Dünya Savaşı'nın son arifesinde Kafkaslarda yürüttüğü siyasi ve askeri hamleleri, başta müttefiki Almanya olmak üzere, Bolşevik Rusya, İran ve İngiltere'yi de rahatsız etmişti. Kafkaslarda Türklerin diplomatik ve askeri baskıları ile bir değişimin yaşanacağı veya bu değişimle bir düzenin kurulacağı dünya kamuoyunu bir süre daha heyecana sevk edecekti.

1918 yılı boyunca İstanbul, Kafkas düğümüne çözüm arayacak her türlü gelişmelerin merkezi konumundaydı. Sadece Azerbaycan değil, bağımsızlığına yeni kavuşmuş tüm Kafkas milletleri Osmanlı Hükümeti ile görüşmeler yürüteceği payitahtı bir çözüm merkezi olarak görmekteydiler. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin koşulsuz destek verdiği Azerbaycan Hükümetinin de gözü kulağı İstanbul'daydı. Türk basınının da ilgisine mazhar olan Azerbaycan hükümet temsilcileri Osmanlı yetkililerinden büyük bir ayrıcalık görmekle birlikte

¹¹¹ Mütarekenin 11. maddesi Türk Ordularının Güney Azerbaycan'dan çıkmasını öngörürken, 12. maddesi Güney Kafkas demiryolu Bakü ve Batum serbest şekilde Müttefiklerin denetimine bırakılacaktı. Qasımlı, *a.g.m.*, s. 214.

¹¹² Qasımlı, *a.g.m.*, s. 215.

kendilerine devletlerini yaşatabilmeleri için koşulsuz olarak askeri, mali ve siyasi destek sağlanmıştı.

“İki devlet tek millet” ifadesinin tarihi arenada tam anlamını bulduğu bu destek sayesinde Azerbaycan, kendisini Kafkaslarda ayrıcalıklı hissetmekle birlikte, Osmanlı nezaretinde komşuları ile olan, başta sınır sorunları olmak üzere, her türlü problemini de çözmek için diplomatik imkana kavuşmuştu. Ayrıca, önce M. E. Resulzade’nin daha sonra Azerbaycan’ın fevkalade elçisi ve Dışişleri Bakanı Ali Merdan Bey’in İstanbul’da yürüttüğü temaslarla Azerbaycan’ın eğitim alanında da eksiklerinin tamamlanması için girişimlerde bulunulacağı ifade edilmesi, Osmanlı Devleti ile tam bir dayanışma içerisinde olduğunu göstermesi açısından da önemliydi.

Her ne kadar 15 Eylül’de Bakü’nün Kafkas İslam Orduları tarafından kurtarılması, tarihi umutların bir süre daha canlı tutulmasına vesile olduysa da Suriye Cephesi’nde meydana gelen ağır yenilgi ve Bulgarların savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti’nin yenik olarak Birinci Dünya Savaşı’ndan ayrılmasına neden olmuştu. İmzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti için yeni ve meşakkatli bir dönemin başlamasına sebep olmakla birlikte, Kafkas Milletleri ve Azerbaycan için de bağımsızlıklarının korunması ve tanınması konusunda umutların İstanbul yerine Paris’te aranmasına meydan verecekti.

Bolşeviklerle de mücadelede Birinci Dünya Savaşı’nın galip devletleri kendi aralarında askeri ve siyasi olarak yöntem tartışması yaparken, Kafkas Milletlerinin durumlarının ne olacağı meselesi de yeni dönemde Paris’te cevap aranan onlarca sorulardan birisi olarak kabul edilecekti. Bu aşamada Ali Merdan Bey ve Azerbaycan delegasyon üyelerinin Paris Barış Konferansı’na davet edilmeleri için ABD ve İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmaları ve bu aşamada aylarca İstanbul’da beklemeleri ayrı bir çalışmanın konusudur. Ancak şu kadarı net olarak söylenebilir ki 1918 yılı boyunca Kafkaslardaki gelişmelere, bütün uluslararası baskılara rağmen, İstanbul merkezli çözüm aramalar Azerbaycan Hükümetinin lehine sonuçlanmış ve bu durum uluslararası camiada bağımsızlıklarını koruma faaliyetlerinde kendilerini daha hazırlıklı ve güçlü hissetmelerine vesile olmuştur.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

ATASE, A.4/3671, K. 2919, D.61-499, F.3-31.

ATASE, BDH, K. 2919, D. 499.

BOA, HR. SYS, No: 23/4, v.3, s. 1-3.

BOA, HR. SYS, No: 2297/4, v. 11-15.

BOA, HR. SYS, No: 2372/2, v. 7-12.

BOA, HR. HMŞ. İŞO, No: 123/74, v. 1.

BOA, HR. HMŞ, İŞO, No: 106/8, v. 107.

BOA, HR. SYS, No: 2341/22.

BOA, HR. SYS, No. 2113/16, V.21.

2.Sürelî Yayınlar

Atı, Haftalık Gazete, İkdâm, Sabah, Tanin, Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Hakikat, Vakit, Yeni Gün, Zaman

3.Kitap ve Makaleler

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C: III, Kısım: 4, TTK, Ankara, 1983.

ÇAĞLAYAN, K. Tuncer, “İngiliz Belgelerine göre Transkafkasya’da Osmanlı-Alman Rekabeti”, *XIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, C: III, K.I, 4- 8 Ekim 1999, Ankara 1999, ss. 411-418.

ÇOLAK, Mustafa, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, TTK, Ankara, 201.

GÖRÜYILMAZ, Mustafa, *Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler 1918*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

HASANLI, Cemil, *Azerbaycan Tarihi 1918-1920*, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara, 1998.

HESENLİ, Cemil, “Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1918-1920)”, *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, Ed. Dr. Qiyas Şükürov- Dr. QAFAROV, Vasif, IQ Sanat Yayınları, İstanbul 2010, ss. 227-256.

İMANOV, Vügar, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2003.

İMANOV, Vügar, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2006.

KARAKÖSE, Nejdet, *Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslam Ordusu Komutanı Sütlüce Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa, Ötüken*, İstanbul 2012.

KAZIMZADE, Firuz, *Transkafkasya için Mücadele 1917-1921*, Çev. Cengiz İ. Çay, Tarih&Kuram Yayınları, İstanbul 2016.

KEYKURUN, Naki, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları*, Ekspres Matbaası, İstanbul 1964.

KILIÇ, Selami, “Türk Alman Belgeleri Işığında Elviye-i Selase ve Enver Paşa’nın Oluşturduğu Kafkas Komitesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 7, Yıl. 1997, ss.173-203.

KILIÇ, Selami, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Ülke Kitapları, İstanbul, 1998.

KOCABAŞOĞLU, Uygur-BERGE, Metin, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Kebikeç, Ankara 1994.

KURAT, Akdes Nimet, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı”, *Bellekten*, C: XXXI, S: 123, Temmuz 1967, ss. 375-412.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı’na Kadar Türk-Rus İlişkileri*, TTK, Ankara 2011.

MEHMETZADE, Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara 1991.

METİN, Barış, “Türk-İran İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi (1918-1938)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 16, S: 2, Ağustos 2012, ss. 157-187.

ÖKE, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, TTK, Ankara 1991.

PAŞAYEV, Atahan, “Osmanlı-Azerbaycan İş birliği ve Dostluk İlişkileri (1918-1920)”, *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, Ed. Dr. Qiyas Şükürov- Dr. QAFAROV, Vasif, IQ Sanat, İstanbul 2010, ss. 112-122.

QAFAROV, Vasif, *Türkiye-Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi (1917-1922)*, Çev. Eldeniz Recebov, Teas Press, İstanbul 2018.

QAFAROV, Vasif, IQ Sanat, İstanbul 2010.

QASIMLI, Musa, “Bolşevik Rusiyasının Güney Qafqaz Siyaseti (1917-1918)”, *Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, Qafqaz Univesitesi Qafqaz Araştırmaları İnstitutu Neşriyyatı, Bakı 2008.

SÜNÜL, Tahir, *Azerbaycan Dosyası I*, Kök Yayınları, Ankara 1990.

SÜRMEİLİ, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, ATAM, Ankara 2001.

ŞAHİN, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, TTK, Ankara 2002.

ŞAHİN, Enis, *Diplomasi ve Sınır*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

ŞİMŞİR, Sebahattin, *Mehmet Emin Resulzade, Hatıralar ve Kafkasya*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2011.

ŞÜKÜROV, Qiyas, “Cumhuriyetin Kuruluş Temelinde Azerbaycan’da İstiklal ve İlhak Tartışmaları (Ocak- Haziran 1918)”, *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, Ed. Dr. Qiyas Şükürov, IQ Sanat, İstanbul 2010, ss. 37-72.

YEL, Selma, “Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti’nin Kuruluşunda Türkiye’nin Yardımları İlhak Amacına mı Yönelikti?”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S: 24, Kasım 1999-2003, ss. 563-578.

YERASİMOS, Stefanos, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, Boyut Yayınları, İstanbul 2000.

YÜCEER, Nasır, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Azerbaycan ve Dağıstan’a Askeri ve Siyasi Yardımları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C: 12, ss. 409-433.

YÜCEER, Nasır, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağıstan Hareketi: Azerbaycan ve Dağıstan’ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

4. Online Kaynaklar

AKPINAR, Yavuz, "Resulzade, Mehmed Emin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/resulzade-mehmed-emin>.